

Allmänningar och Stråk

essäer, reflektioner och pratpromenader Om gemensamma rum

Karin Grundström och Mathilda Rosengren
redaktörer

A&S

Allmänningar och Stråk

Allmänningar och Stråk

essäer, reflektioner och pratpromenader Om gemensamma rum

Karin Grundström
Mathilda Rosengren
Redaktörer

A&S
Allmänningar & Stråk

Boken har finansierats genom Formas Nationella forskningsprogram för
Hållbart samhällsbyggande Nr. 2019-01923

ISBN 978-91-527-2480-4 (tryck)

ISBN 978-91-527-2481-1 (pdf)

© Författarna, 2022

Utgivare: Allmänningar & Stråk: Malmö

Layout: Karin Grundström & Mathilda Rosengren

Omslag (framsida): Enskifteshagen, Malmö (2013). Ur serien "Along the Path",
fotograf Sarah Newman.

Tryck: Åtta45 Tryckeri: Malmö

Innehållsförteckning

Introduktion – Grundström	8
<i>Pratpromenad om vandringsleder – Parker</i>	11
Om allmänningars beständighet – Grundström	23
Om pilevallar – Rosengren	37
Om att gå tillsammans – Grundström	57
<i>Pratpromenad om spår av våtmarker – Grundström</i>	71
Om socioekonomi – Grander & Grundström	83
Om planering – Grundström & Rosengren	93
Om kopplingar – Larsson	103
Om långsamma vägar – Grander & Parker	115
<i>Pratpromenad om konst och mobilitet – Grundström</i>	125
Om massor – Wendt	133
Om betydelser av att gå – Parker & Pinder	147
Författarbiografier	158
Referenser till kartor	159

Introduktion

Allmänning och stråk är ord som berättar något om våra gemensamma rum; om de platser, torg och gröningar vi vistas på och de stigar eller vandringsleder vi färdas längs med. Allmänning och stråk är ord med en historia som leder tillbaka till medeltiden samtidigt som de används än idag. Det är ord som bjuder in till att ställa frågor om våra gemensamma rum. Vem har rätt att använda och uppehålla sig på en plats, vem kan påverka utformning, vem planerar och hur begränsas respektive möjliggörs vår rätt att förflytta oss?

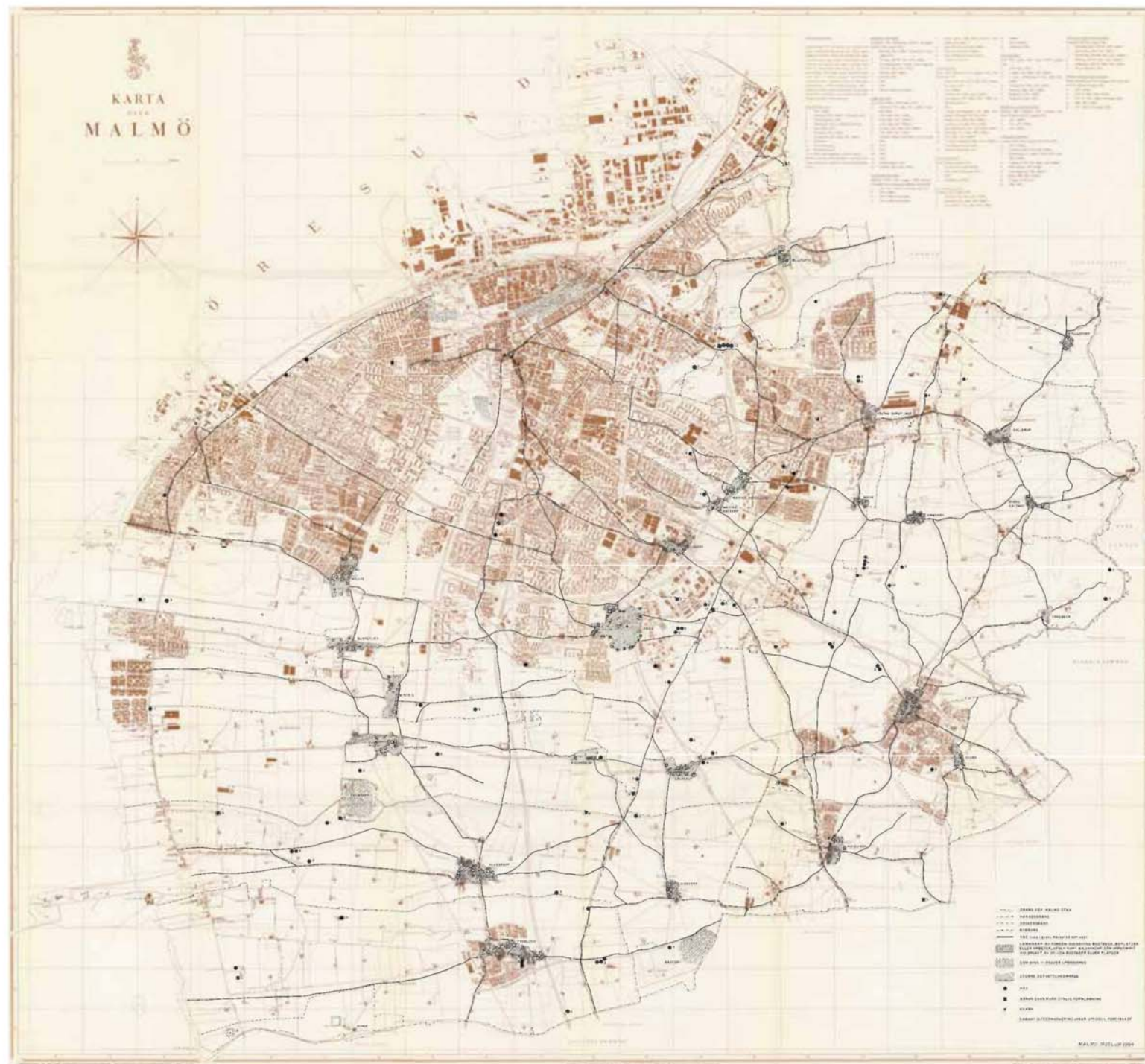
Texterna i boken är sprungna ur forskningsprojektet "Allmänningar och stråk för rumslig rättvisa i urban fullåkersbygd" som finansierats av forskningsrådet FORMAS och som genomförts i kommunerna Malmö, Staffanstorps och Lund. Forskargruppen har grävt i kartarkiv och studerat historiska spår över allmänningar, fälader, mossar, fägator, häradsvägar och pilevallar. Vi har även intervjuat planerare om deras tankar och planer för stråk och allmänna platser, vi har analyserat socioekonomisk statistik, studerat långsamma vägar och hur kopplingar finns respektive saknas i gaturummet. I en tredje, kommande del av forskningsprojektet kommer vi även att studera människors användning och erfarenhet av allmänningar och stråk.

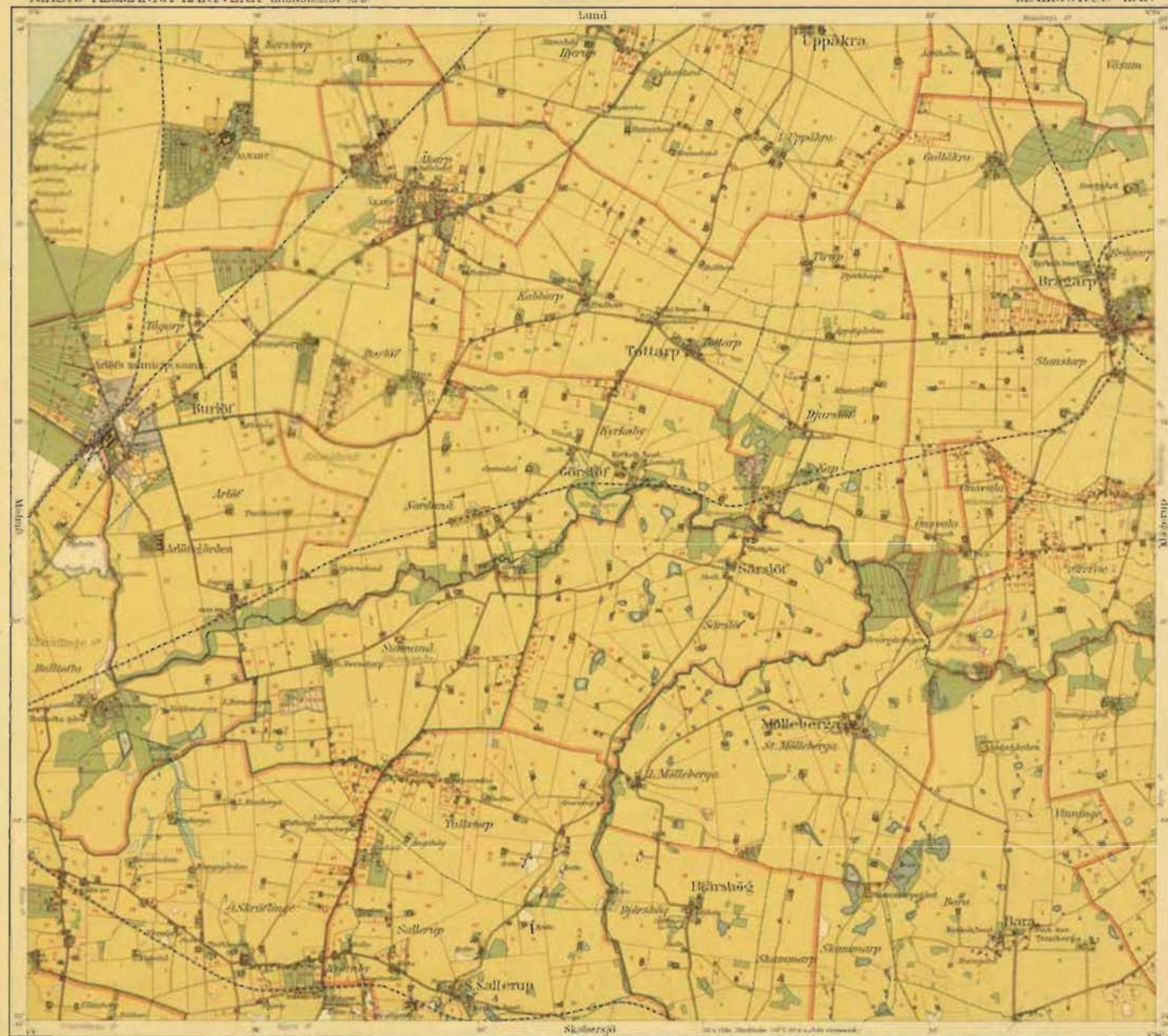
Under projektets gång har vi gått tillsammans för att utforska och lära oss mer om allmänningar, stråk, vandringsleder, våtmarker och konst i stads/landskapet. Presentationen av dessa kallas pratpromenader. Promenaderna är dels ett sätt att utforska stads/landskapet, dels ett sätt att pröva en metod för undersökningar och därtill ett sätt att presentera en reflektion i ord och bild. Att gå, vandra, spatsera, flanera och promenera har varierande konnotationer. Vandra verkar vara en längre sträcka, spatsera görs bäst med spatserkäpp och flanera är något som hör hemma under arkader i historiska stadskärnor. Promenera är lite mer modest, något vardagligt och med begränsad räckvidd, vilket stämmer bäst in på våra utforskningar. Därav benämningen pratpromenad.

Boken innehåller många olika sorters kartor. Narrativa kartor, historiska kartor, digitala kartor för intervjuer, GIS kartor över socioekonomisk statistik och över långsamma vägar. Med dessa kartor vill vi bjuda in till en diskussion om hur olika kartläggningspraktiker både redovisar och påverkar vår uppfattning om hur empiriska undersökningar presenteras och vilka anspråk på sanning de förmedlar. I boken visar vi även några av de historiska kartor som finns tillgängliga i offentliga arkiv som ett sätt att fundera över hur landskapet förändrats och hur vår förståelse för och vårt bruk av gemensam mark förändrats genom historien.

I boken har vi sammanställt essäer, reflektioner och presentationer över inledande analyser – samt pratpromenader och kartläggningar. Genom dessa olika ansatser vill vi fånga några av de teman som är centrala i forskningsprojektet och öppna upp för en diskussion om allmänningar och stråk och vikten av våra gemensamma rum.

Karin Grundström
Projektledare, "Allmänningar och stråk för rumslig rättvisa i urban fullåkersbygd"

Är tillgänglig för allmänheten och kan användas för allmänna ändamål. För detaljerad information om användning och distribution, se www.svea-kartor.se. Detta kartblad är ett utdrag från Rikets allmänna kartverk. Kartan är utgiven av Svea-kartor AB. Kartan är utgiven i 1:50 000 skala. Kartan är utgiven i 1:50 000 skala. Kartan är utgiven i 1:50 000 skala.

© Svea-kartor AB 2010. Kartan är utgiven i 1:50 000 skala. Kartan är utgiven i 1:50 000 skala. Kartan är utgiven i 1:50 000 skala.

1:50 000

Mått 1:50 000

Mått 1:50 000

Mått 1:50 000

Pratpromenad om vandringsleder

Peter Parker

Vandringsleder

Att gå och vandra har fått ökad betydelse i stadsplanering och stadsutveckling under senare år. Stråk har tillkommit som ett begrepp för att med hjälp av mobilitet koppla olika stadsdelar i planeringen. Flera stråk för kollektivtrafik, cykel och gång har planerats och utvecklats i Malmö, såväl som i Staffanstorps och i Lund. Stråk och vandringsleder för att till fots ta sig ut ur tätorterna, eller mellan tätorterna, finns det däremot mindre av.

Förvisso följer Skåneleden kusten förbi Lomma och tar sig sedan österut genom Burlöv och Bernstorps, men leden undviker snarare än kopplar städer och tätorter. En annan aktör är Svenska kyrkan som utvecklat en app för att stärka pilgrimsleder i Skåne och nationellt till viktiga pilgrimskyrkor. Då kyrkorna finns i både byar och städer följer att pilgrimslederna kopplar stad och landsbygd.

Som ett sätt att utforska kopplingar, barriärer, landskap och bebyggelse gav forskargruppen sig ut på vandring längs Barmhärtingens pilgrimsväg i september 2020. Uppslaget var att lära känna stad och omland på ett nytt sätt, att försöka förstå det till fots, kroppsligen, i en hastighet som möjliggör samtal och reflektion. Vi hade som mål att gå från St Petri kyrka till Kronetorps Mölla i en första etapp och sedan vidare från Burlöv till Görslöv och Uppåkra till Lund.

Pratpromenaden

Centrala Malmö och Kirseberg

I början av vandringen framstår staden som integrerad och känd. Olika tidsåldrar och intressen kommer till uttryck i staden men det hänger ändå samman. Detta ändras gradvis

allteftersom vi avlägsnar oss från centrum. Ett första håll i stadsväven uppdagas när vi kommer ut mot Östervärn. Delvis är det stora vägar och järnvägen som bildar barriärer men det verkar också saknas en tanke om att det skulle kunna vara bra att komma till eller passera igenom till fots. Dessutom är områden som tidigare var bra att gå i längs järnvägen nu tillslutna för byggande.

I Kirseberg blir det dock åter naturligt att gå längs inbjudande smågator och gränder men väven löses gradvis upp. När vi kommer längre ut från staden tycks komponenter inte tänkta att höra ihop för en person som rör sig till fots utan framstår som hopkastade på ett nästan slumpmässigt sätt. Ibland infinner sig en känsla av att vara ifrågasatt när man går just för att det verkligen inte är tänkt att man ska göra det. Ändå är det inte långt att gå.

Sege å och golfbanan

Den stora golfbanan får parkerna i staden att verka små och sedan lämnas den täta bebyggelsen. Landskapet präglas av kraftledning, någon kvarglömd byggnad och några utslängda gårdar och lador. Ibland går det att göra ett litet avsteg och besöka något sevärt som en våtmark, en historisk byggnad eller en kyrka. Märkligt nog finns dessa sevärdheter också tillsynes utkastade i landskapet utan leder som förbinder dem.

Åkerholmar

Ett möte med en hundägare längs en grusväg till Kronetorps inbjuder till samtal. Vi pratar om vägen och den lilla skogsdungen i närheten. Skogsdungen är en åkerholme, en tomt där det fram till 1940-talet låg en fyrlängad gård. För hundägaren är åkerholmen ett otyg som lockar till sig olagliga aktiviteter. Grusvägen däremot med sin relativt enformiga sträckning och trots då från trafik, beskrivs som en oas, en

plats att komma undan och få lite frihet. Samtalet vittnar om betydelsen av olika och i synnerhet lokala perspektiv när det gäller promenadvägar och vandringsleder.

Sociodukten

Motorvägen mot Köpenhamn skär tvärs genom Burlövs by vilket föranledde bygget av en ekodukt för att möjliggöra för djur att röra sig över motorvägen. Bron bildar dock också en viktig länk mellan olika miljöer, en bro för människor över motorvägen, en sociodukt. Beprydd med hamlade pilträdd och snårskog som skymmer sikten av bilar knyter sociodukten väl ihop nya Burlöv med Burlövs kyrkby. Dånet från den tunga trafiken genomtränger dock den konstruerat, lantliga atmosfären.

Görslöv

Vi vandrar förbi hästhagar, åkrar, prästgårdar, stannar till något förvånade vid en vintagebutik i en industrilokal, passerar högar av sockerbetor som ännu inte täckts med halm, beundrar det trappstensformade elverket vid Görslöv och vandrar uppför allén till Görslövs kyrka. Kyrkan visar sig vara öppen och vi träffar ett par församlingsmedlemmar som berättar om pilgrimsvandringar som startat i kyrkans regi. Nedanför kyrkbacken rinner Sege å fram och den gamla banvallen bildar ett rakt streck genom det lantliga landskapet.

Kolböra mosse

Efter många kilometer på asfalt är det välkommet att vandra in över Kolböra mosse och följa leden en bit längs med pilevallar och åkerkantzoner. Här dyker kyrkans stolpar, som markerar pilgrimsleden, upp igen. Kanske behövs de särskilt väl när bilväg byts mot grusvägar och beträdor. Vi ser inga andra som promenerar här denna dag. Men några kor slå följe med oss och vandrar bredvid oss på sin sida staketet. Utsikten från bronsåldersgraven norr om mossen är milsvild.

Under motorvägen

Skiftesvägarna leder spikrakt förbi åker och äng och gör sedan en skarp, karaktäristisk nittiograders sväng. Bilar passerar lite för nära oss som går i vägkanten. Vi passerar Uppåkra där kyrkan reser sig högt över Lundaslätten. Motorvägen kommer åter inom hörhåll. Kartan i kyrkans app visar oss i riktning mot en tunnel som tar oss under motorvägen. Tunneln ligger lite dold bakom ett par hus och gången under motorvägen känns nästan lite bortglömd.

Sankt Lars begravningsplats

En mindre avvikelse från leden görs för att besöka begravningsplatsen vid Flackarps mölle där avlidna på St Lars begrovs, ofta i omarkerade gravar. Platsen ger en stark upplevelse om livsöden i utkanten av samhället. Till fots får man också en viss känsla av platsens avskildhet.

Reflektioner

Vi har passerat medeltida stadskärnor, åkrar, miljonprogramsområden, hästgårdar, kyrkor, industriområden, elcentraler och kyrkogårdar på några få timmar. Från en lantlig idyll med skånska gårdar och medeltida kyrktorn sticker en neonskylt för Hornbach plötsligt upp över sädesfälten i fjärran.

Att gå ändrar ens uppfattning om platserna genom att det finns en kroppslig upplevelse. Serien av olika platser, villaområden, industriområden och golfbanor framstår inte som centrum och periferi utan helt enkelt som platser som är olika tillgängliga och inbjudande.

Det öppna åkerlandskapet framstår ofta som otillgängligt men beträdorna utgör ett välkommet undantag som både ger en känsla av kontakt med natur och en känsla av jord under fötterna.

Ett bestående intryck av exkursionen är att det är märkligt hur olika element ofta kastats samman i landskapet utan en tanke om att människor skulle röra sig till fots och mötas. Intresse har ägnats åt att utveckla specifika platser och skillnader mellan dem men mycket lite intresse har ägnats åt vad som binder dem samman.

Troligtvis skulle det räcka med små medel för att göra både stadslandskap, kultur och natur mycket mer tillgängligt till fots och ge fler personer möjligheter att ta del av stad och omland.

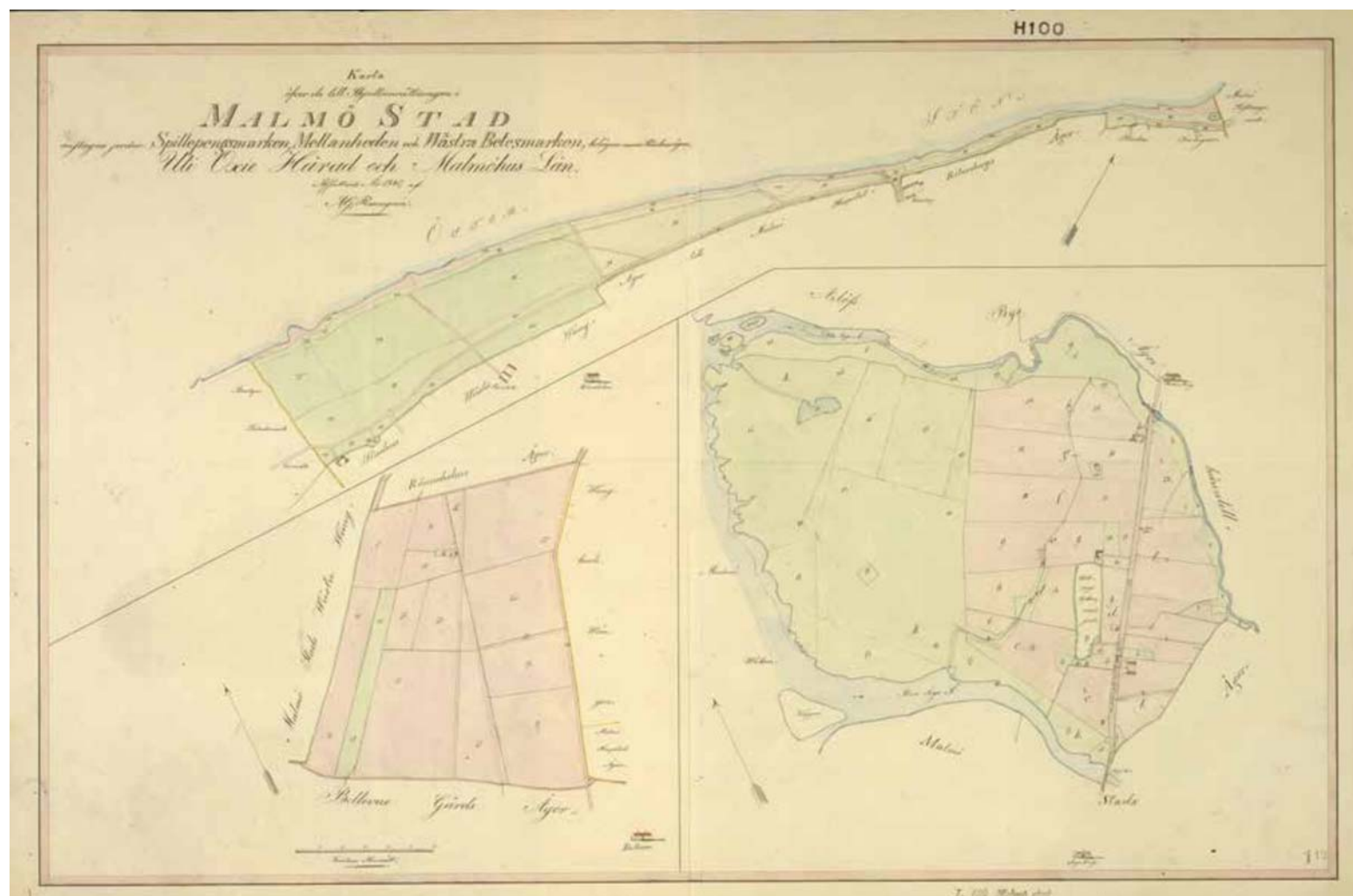

Fotografi: Cecilia Wendt & Karin Grundström

Skärmavbildning: Pilgrimskartan är publicerad med tillstånd från föreningen Paxwalk genom Pilgrimscentrum Liberiet, Lunds stift.

Tillgänglig: <https://paxwalk.se/sv/tour/pilgrimsled/barmhaertighetens-vaeg-fran-malmoe-till-lunds-domkyrka/17104668/#dm=1> [Hämtad 2021-09-21]

Om allmänningars beständighet

Historien om Enskifteshagen och Kolböra mosse

Karin Grundström

Om gemensam användning över tid

Platser dit allmänheten idag har tillträde – genom att det är allmän platsmark eller allemansrättslig mark – är platser som är våra gemensamma. Det är platser för demokrati, kulturellt utbyte, handel och rekreation. Parker, gator och torg ger tillsammans med stråk, fälader, hagar och våtmarker plats för socialitet och rekreation i vardagen. Jag är en av de som anser att mark som är tillgänglig för allmänheten är av stor vikt för människors välbefinnande och för känslan av att höra till, att känna "här hör jag hemma, det här är min plats". En utgångspunkt för denna känsla är en gemensam, delad användning; att vi själva kan använda en plats utan att användningen begränsas för andra.

Den mark vi använder gemensamt har minskat historiskt, först genom den kraftiga landskapsomvandling som skett genom skiftesreformerna och därefter genom urbanisering, storskaligt jordbruk och transportinfrastruktur – vilket lett till allt mindre allmänt tillgänglig mark. Trots denna omvandling har vissa platser för gemensam användning, allmänningar i bred bemärkelse, blivit beständiga, de har liksom kunnat fästa sig i landskapet. Namnen minner om historien. Enskifteshagen i Malmö och Kolböra mosse i Djurslöv är exempel på sådan mark som använts gemensamt sedan medeltiden och troligtvis ännu längre tillbaka i tiden. Enskifteshagen har varit fäladsmark tillhörande Västra Skrävlinge by men är idag är en park i centrala Malmö. Kolböra mosse har utgjort gemensam fäladsmark såväl som torvtäkt och idag finns vandringsleder för allmänheten. Hur har värdering, reglering och planering av mark påverkat användningen? Hur kan det komma sig att dessa två marker förblivit platser för gemensam användning – i någon mån ett slags allmänningar?

Om värdering av mark

Själva markens lokalisering, beskaffenhet och bruksvärde kan vara en grund för att gemensam användning av mark kan ta plats över tid. Historiskt har vissa markområden bedömts som mer värdefulla medan andra befunnits i periferin, både bokstavligt och mentalt.

I Skåne utgjorde sådan perifer mark av bland annat våtmarker, ängs- och fäladsmarker. Marken var oftast för blöt, ibland för torr och ibland belägen för långt bort från byarna för att odlas. Istället är det åkermarken som har haft, och fortfarande har, det högsta bruksvärdet; det är åkermarken som genererat ett överskott. Enligt David Harvey (2006) genererar alla samhällen ett överskott; det vill säga ett bruksvärde som är större än vad som krävs för omedelbar konsumtion. Genom historien har vissa grupper haft en position som gjort att de kunnat kontrollera förutsättningarna för produktionen av överskott och därigenom även över tid kunnat ackumulera ett monetärt kapital. I det skånska landskapet har åkermark utgjort grunden för ett överskott som över tid bidragit till ekonomisk tillväxt – eller uttryckt med Harveys terminologi – "kapitalackumulation". Sett från detta perspektiv går det att tänka sig bruksvärderingen av mark som en strategi för kapitalackumulation vilket lett till differentierad värdering av mark, där åkermark setts som mer värd medan mossar och ängsmarker setts som mindre värda.

Enskifteshagen såväl som Kolböra mosse tillhör den senare kategorin, då de ligger på historisk ängsmark respektive våtmark. Båda marker har legat i anslutning till den odlade och bebodda marken och har under vissa perioder brukats gemensamt av byalag. Troligtvis har marken setts som mindre

värd då den, i alla fall före 1900-talet, varit oanvändbar för odling och bebyggelse, antingen för torr eller för blöt.

I historiska kartor och skrifter om Enskifteshagen står omnämnt att marken under medeltiden var en del av vångar och ängsmarker som brukades gemensamt av Västra Skrävlinge. Från byns perspektiv torde detta varit perifer mark eftersom den var belägen längst bort från byn och gårdarna. Medan åkermarken brukades genom ägoblandning och gemensamt bruk – kanske som vånga-vändning i tre-års cykler vilket var brukligt före skiftet – användes ängsmarken till betesdjur. De marker som fanns i utkanten av byarna och ännu inte var uppodlad, eller kanske var mer rik på sand, kunde användas som ängsmark för gemensam vallning av kreatur. Historiska kartor visar hur Djurslöv by under medeltiden växte fram längs med slänten ovanför Kolböra mosse. På skånska rekognoseringskartan syns Kolböra mosse som del av en våtmark med både öppet vatten och mossar som breder ut sig norr om Sege å mellan byarna Djurslöv, Särslöv och Görslov. Mossen har enligt historiska källor använts för betesdjur och som torvtäkt, både före och efter skiftet.

Det finns förstås invändningar mot att bedöma marken endast från ett bruksvärdesperspektiv; värdet på mark kan bedömas ur flera andra perspektiv. Arkeologiska utgrävningar och fynd från plöjningar av marken i närheten av Kolböra mosse visar på en lång kontinuitet av användning. Utgrävningarna har funnit flintaföremål och boplatser från stenåldern, en gravhög från bronsåldern, gravar från romersk järnålder och ett romerskt guldmünt från 400-talet (Stark, 2017). Här blir det tydligt att detta markområde haft en viktig betydelse och ett högt värde som offerplats och gravplats. Likaså har mossar, fälader, allmänningar och stumpar brukats och haft en stor betydelse för byarnas obesuttna. Möjligheten att använda mark på grund av sedvanerätt var viktig för de fattigaste och i flera av Europas länder fanns rättigheter att bruka marker genom att valla boskap, plocka ved till bränsle eller bär och kvistar till foder för djur (Blomley, 2008). Jag håller med om att markerna har ett värde för alla de som på olika sätt brukat den och att det finns ett stort behov av andra värderingsformer än bruksvärde. Men från ett perspektiv av ackumulation är Enskifteshagen och Kolböra mosse marker som legat i botten av en rumslig värdehierarki. Därigenom synes det mig att markens läge och ringa värde inneburit att de lämnats oexploaterade för bebyggelse eller odling – vilket

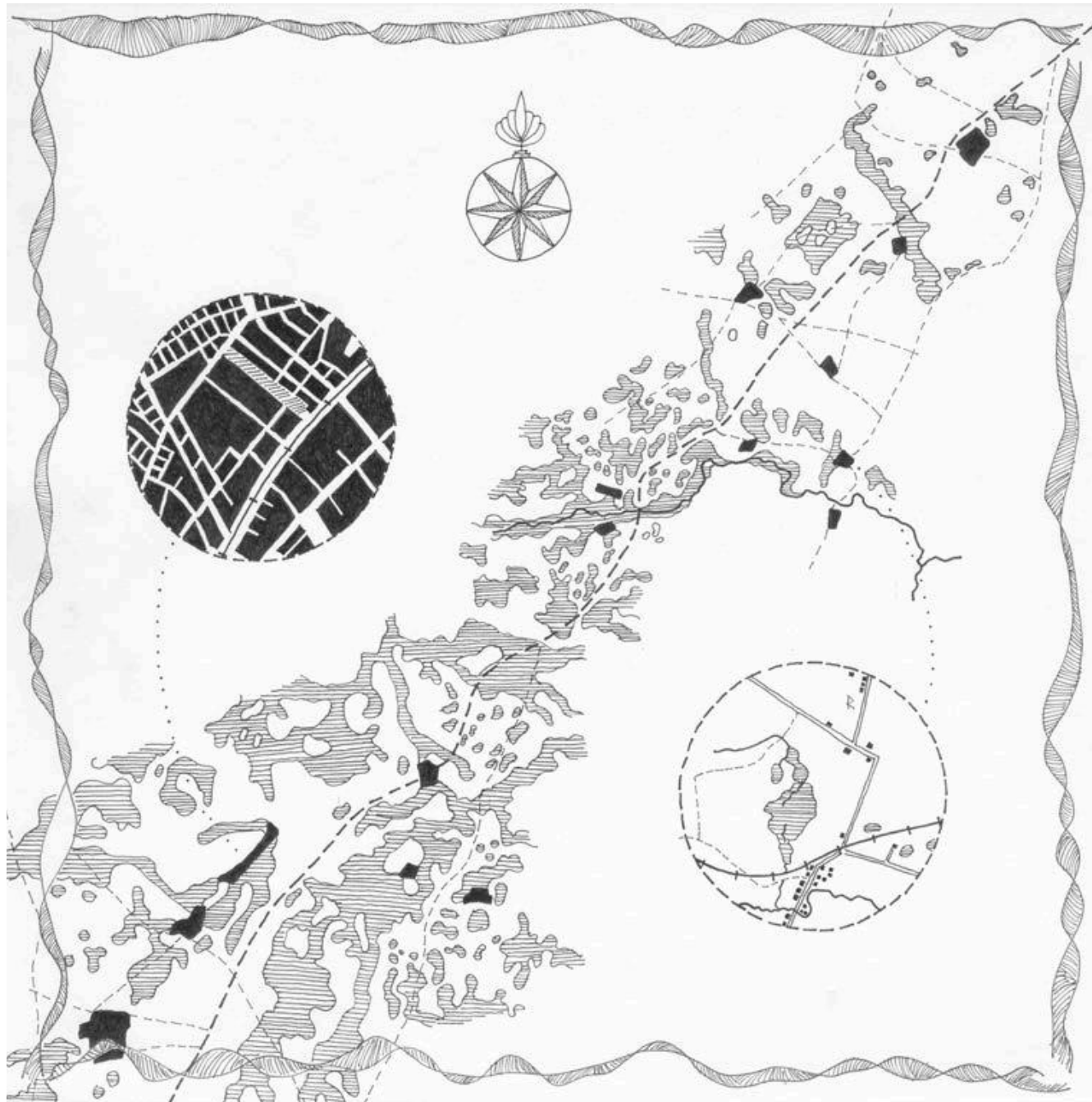
bidragit till att de historiskt varit tillgängliga för gemensamt bruk och fortfarande idag är allmänt tillgängliga.

Om reglering av mark

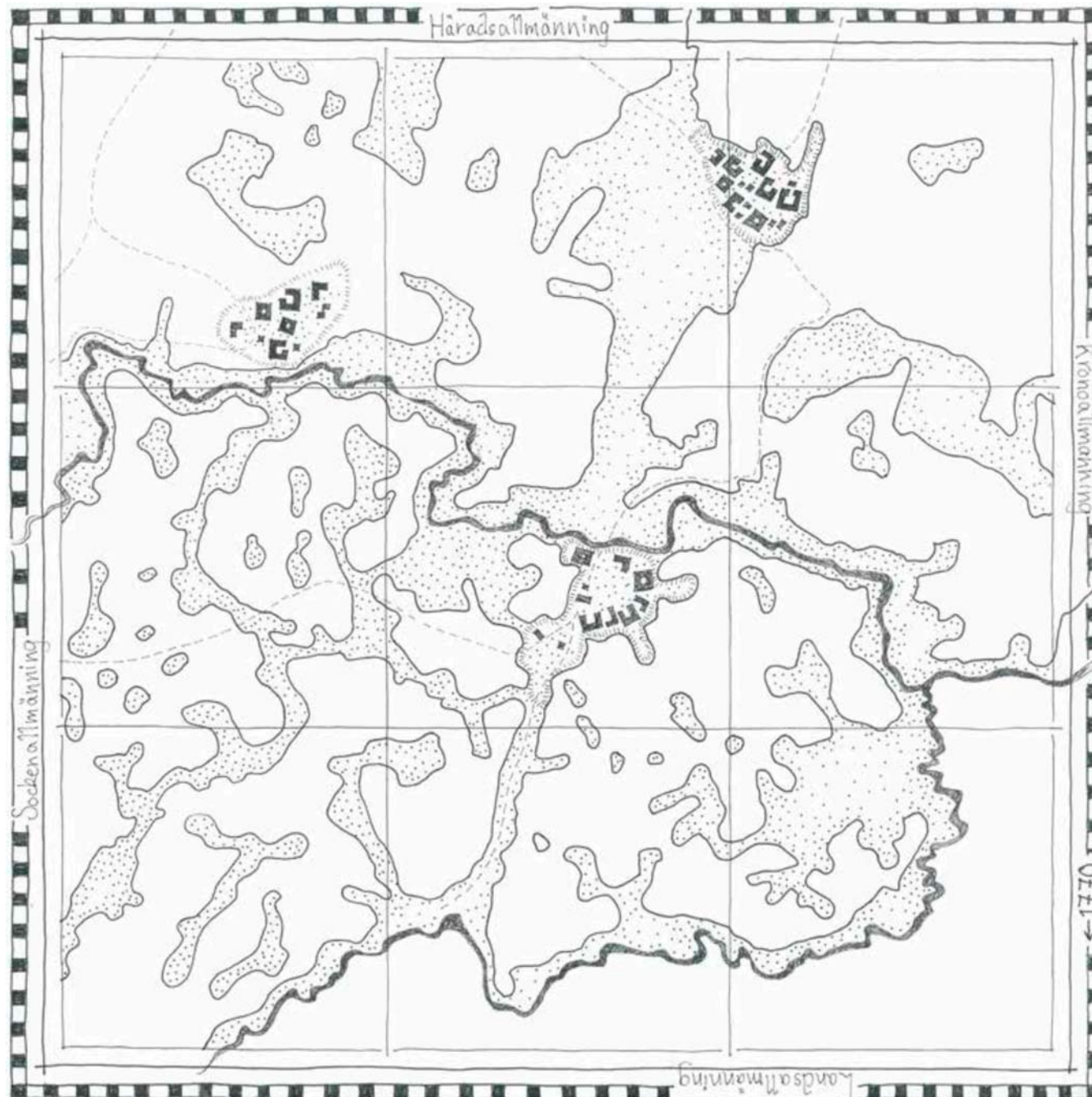
Reglering av användning och ägandeförhållande kan även vara en bidragande orsak till att marker bibehåller sin formbeständighet. Idag ägs Enskifteshagen av Malmö stad och är sedan 1940-talet anlagd som parkmark och därigenom allmänt tillgänglig. Kolböra mosse ägs privat och är sedan 1980-talet försedd med så kallade "beträddor" (Regnéll, 1994), vandringsleder som är tillgängliga för allmänheten.

När det gäller reglering av mark i Skåne är det svårt, för att inte säga omöjligt, att förbise skiftesreformerna. Skiftet hade en kraftigt landskapsomvandlande effekt samtidigt som tillgångarna inom byarna både splittrades och koncentrerades (Germundsson och Lewan, 2003). Splittringen innebar att byarna närmast uttraderades genom att de jordägande böndernas gårdar demonterades, flyttades och byggdes upp igen vid de samlade ägorna ute i jordbrukslandskapet. Byarnas övriga åbyggnader och gadehus var mindre hus som låg i de oskiftade byarna längs med fägator och byallmänningar. Dessa byggnader, som utgjorde bostäder för lantarbetare utan egen jordegendom, flyttades bort från byns ägor till de nya landsvägar som anlades i och med skiftet. Genom skiftet skedde således en splittring av bygemenskapen och en koncentration av jordbruksmark runt de jordägande böndernas gårdar. Skiftet ledde till en förändrad ekonomisk-rumslig hierarki genom att jordägande bönder skildes från fattigt folk som förpassades till radbyar längs med de nya skiftesvägarna. I såväl Enskifteshagen som Kolböra mosse kan vi finna skiftesreformernas återverkan.

Marken där Enskifteshagen idag ligger kan spåras tillbaka till 1600-talet då marken ingick i byn Westra Skrävlinge. Under 1700-talet var godsägare och landshövding Tage Thott ägare till flera vångar och skiften med jordbruksmark i olika delar av byn. Genom en förändring av Storskiftesförfattningen 1783 blev det möjligt för enskilda markägare att få sina ägor utlagda i ett så kallat partiellt enskifte. Såväl storgodsägare som kyrkohemman och hemmansägare i byarna kunde begära att få sina ägor skiftade. Det första partiella enskif-

Enskifteshagen och Kolböra mosse under medeltid och idag.

Allmänningssmark, fördelning mellan brukad och obrukad mark före skiftesreformerna i byarna Görslöv, Djurslöv och Särslöv.

tet begärdes av Tage Thott 1786. Genom en utbrytning av hans hemman bildades ett sammanhängande markområde som ägdes och brukades genom godsägaren (Germundsson & Lewan, 2003). När sedan Enskiftet genomfördes 1803-1827 skiftades mark i Västra Skrävlinge till Sofielunds och Annehems gårdar. Under de kommande hundrafemtio åren användes marken fortsatt till ängsmark. Marken införlivades med Malmö stad 1911 och brukades som ängsmark fram till 1940-talet då området bebyggdes med flerbostadshus (Malmö stad, 2020). En del av marken sparades från bebyggelse och utgörs idag av den långsträckt Enskifteshagen.

Kolböra mosse ingick i enskiftet av Djurslövs by 1805-1808. Före skiftet hade samtliga gårdar i byn del av Kolböra mosse som användes gemensamt, troligtvis genom bylaget. Endast fyra av nio gårdar fanns kvar i byn sedan marken skiftats. Övriga byggnader ansågs vara i för dåligt skick eller flyttades ut i landskapet dit ägorna koncentrerats (Ingers, 1973). I Djurslöv flyttades två av gadehusen norrut längs den nya skiftesvägen vilket påbörjade framväxten av Lilla Djurslöv. Hit förflyttades fattigt folk; hantverkare, arbetare och skomakare (Wester, 1967). Kolböra mosse bibehölls de fyra kvarvarande gårdarna fram till 1970-talet då marken köptes av Anders Björkman vars familj brukat marken sedan 1600-talet. Endast ett tio-tal år senare, under 1980-talet, påbörjades anläggningen av beträddor för allmänheten.

Genom historien har regleringen av markanvändning i kombination med ägandeförhållande bidragit till att hagen och mossen behållit sin plats i stads/landskapet. Vad gäller ägandeförhållande av Kolböra mosse och Enskifteshagen, så har markägandet koncentrerades till ett fåtal godsherrar och bönder. Marken vid Enskifteshagen har enligt de källor jag funnit endast haft tre ägare sedan 1700-talet och vid Kolböra mosse har marken brukats av samma familj sedan 1600-talet. Här skulle man kunna tänka sig att det är koncentrationen av ägande till ett fåtal individer som möjliggjort att Enskifteshagen och Kolböra mosse varit beständiga över tid. Jag håller med om att marken – i form av en mosse och en ängsmark – kan ha behållit sitt bruksvärde och syfte inom en sammanhållen jordbruksegendom och därigenom fått ta plats över tid istället för att styckas av och användas för andra ändamål. Men samtidigt är regleringen mer avgörande för hur allmänningssmark brukats och använts över tid. Förhållandet mellan reglering av allmänningssmark och ägandeförhållande

är förvisso historiskt komplext. I många europeiska länder har visst enskilt och gemensamt bruk av allmänningssmark varit gängse historiskt, även om marken ägts av en enskild godsherre (Blomley, 2008). Relationen mellan ägandeförhållande och reglering av mark är fortfarande komplex, men på 2020-talet är det regleringen av användning som ger allmänheten tillträde till mossen och hagen. När det gäller beträddorna har det skett ett utbyte av mark mellan en privatperson och Staffanstorps kommun så att privat mark gjorts allmänt tillgänglig och i fallet Enskifteshagen är det Malmö stad som äger marken och reglerar tillgänglighet och bruk.

Om planering av mark

Allteftersom regionen omvandlats till urbaniserad fulläkersbygd under senare delen av 1900-talet och början av 2000-talet har behovet av allmänt tillgängliga platser ökat. Mark som tidigare var perifer är nu närmre bebyggelsen genom städernas och byarnas utbredning och ingår därigenom i städernas planering. Här finns ytterligare en anledning till att mossar och hagar fortsatt får ta plats i regionen.

Synen på landskapet och allmänhetens bruk av marken har dramatiskt förändrats de senaste hundra åren. Det är inte längre sedvanerätt eller torvbrytning som ligger till grund för allmänhetens tillträde och användning av gemensamma platser. Istället har frågor om rättvisa städer och invånarnas rättigheter i städer lyfts som viktiga perspektiv. Vikten av porösa gränser inom städer och betydelsen av en variation av platser som är allmänt tillgängliga framhålls av flera internationella forskare och planerare (Fainstein, 2010). I ett svenskt perspektiv är stråk ett begrepp som används flitigt för att skapa mer porösa gränser. Stråk syftar till att koppla olika stadsdelar och möjliggöra tillgänglighet till rekreation, fritid och kultur i staden. Att människor kan förflytta sig och uppehålla sig i stadsrummet anses bidra till en trivsam och livlig miljö (Grundström, 2019). Städernas planering för mobilitet och fritid har troligtvis bidragit till att platser i periferin, vilka setts som oanvända och haft ett lägre bruksvärde, istället fått ett nytt användarvärde. Människor i städer vill kunna vistas i en park en solig sommardag, vara med i stadsodling och ge sig ut på en joggingtur, en promenad med hunden eller en cykeltur ut på landet.

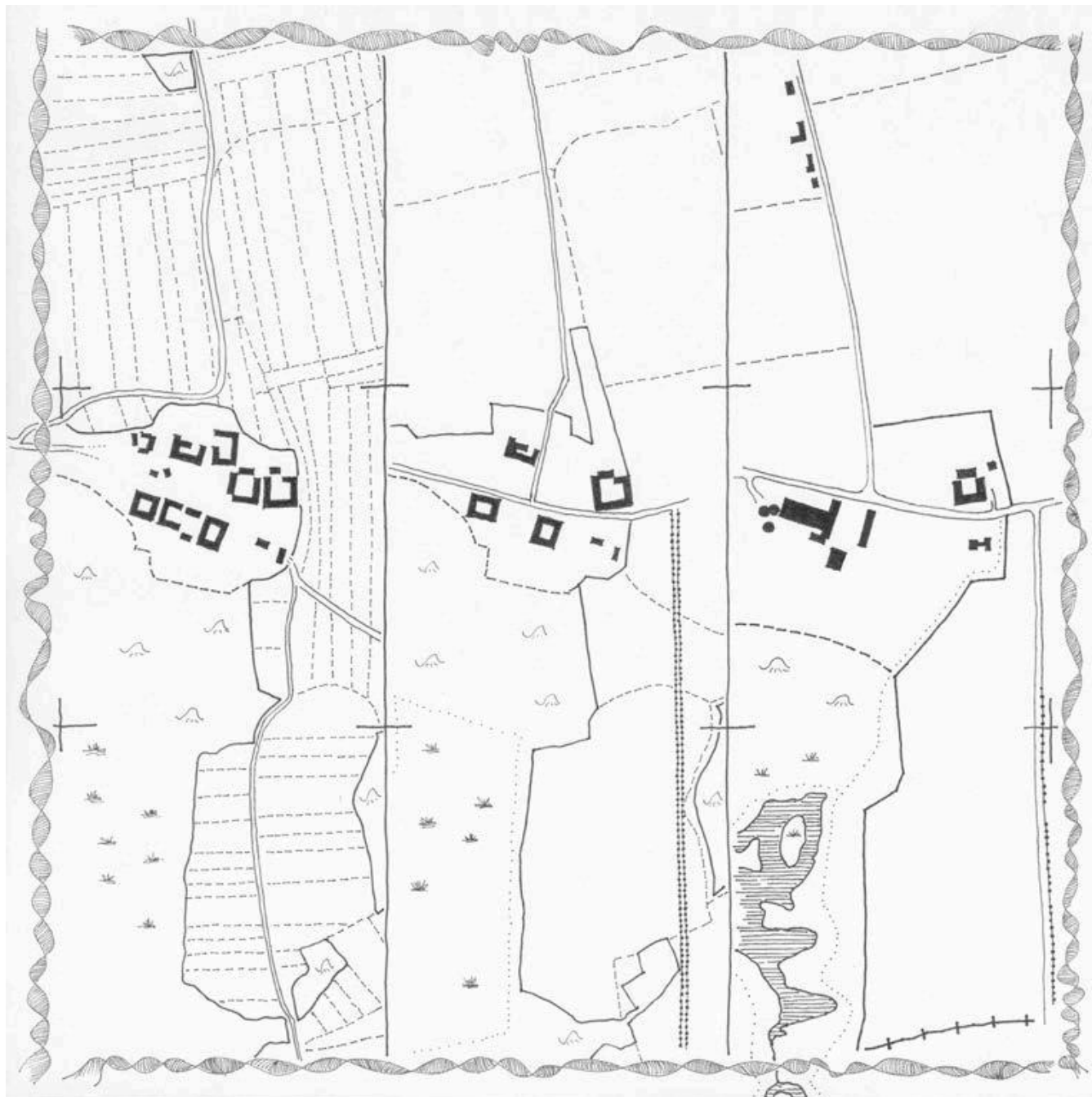
Såväl Enskifteshagen som Kolböra mosse ingår i planeringen för ökad mobilitet, rekreation och ökad tillgänglighet för allmänheten. De första kartorna över Enskifteshagen visar trädplanteringar och gräsytor som täcker den långsmala markbiten. Programmeringen av parken har ökat över tid och det är inte särskilt mycket som liknar hagmark eller fäladsmark längre. Istället har cykel- och promenadstråk tillkommit, här finns en lekplats, en hundrastgård och en stadsodling. På informationsskylten vid stadsodlingen (Malmö stad & Odlingarnätverket Seved, 2010) påminns odlare och besökare om det medeltida jordbruket där människor hjälptes åt med odling och skörd. Här finns en förhoppning om att stadsodling och bikupor ska gynna biologisk mångfald och att hagen åter kan vara en plats för människors gemensamma, delade bruk av marken, trots att platsen nu är centralt belägen i Malmö. Bostadshus och industriområde kantar parken, i söder finns en ny tågstation och ett stråk genom Enskifteshagen leder vidare och syftar till att koppla stadens östra och västra delar.

Vid Kolböra mosse har beträddor för vandring och ridning anlagts sedan 1980-talet. Beträddor är ett system av gräsbevuxna, klippta vandringsleder i kanten av åkermark och våtmark som ger allmänheten tillträde till kulturlandskapet runt mossen. Ordet beträdda är en ordlek där substantivet "träda" och verbet "beträda" parats med varandra. Djurslöv ligger i Staffanstorps kommun där åttio procent är åkermark vilket innebär att den allemansrättsliga marken är mycket begränsad. Beträddorna är ett alternativ till allemansrättslig mark och ger, enligt Staffanstorps kommun, möjlighet att "uppleva kulturlandskapet och den skånska landsbygden på doftavstånd" (Hassgård, 2017). Kolböra är förstås i grunden en mosse och som sådan utgör den en viktig vattenbiotop och en rik fågelmiljö. Idag ingår mossen i en satsning på återställning av våtmarker som bland annat syftar till att öka biologisk mångfald och reducera mängden kväve och fosfor i vattenmiljöerna (Segeåprojektet, 2018). Fortfarande är mossen belägen i en lantlig miljö, där åkermark, gårdar, byar, kyrktorn, träddungar och pilevallar är framträdande inslag i landskapet. Området används för ridning, promenader och utflykter för skolbarn. En cykelväg ansluter till Staffanstorps by och förhoppningar finns om ett promenadstråk som kopplar mossen närmre tätorten. Samtidigt kryper byns industriområde genom ny exploatering allt närmare Kolböra mosse.

Idag finns lagar och praxis som ger tillträde till såväl privatägd mark – genom allemansrätten eller genom överenskommer – som till kommunalt ägd mark vilken planerats som allmän platsmark. Här är det viktigt att komma ihåg att allmänt tillträde inte i sig säkerställer att alla människor känner sig hemma eller kan ta plats överallt, även om platser i princip är tillgängliga. Socio-ekonomiska skillnader påverkar var och hur boende i regionen använder grönområden, gator och torg. Idag står vi inför en minskning av den allmänt tillgängliga marken genom förtätningar och genom fysiska gränser i form av staket och stängsel – och i det perspektivet är det viktigt att framhålla betydelsen av stora såväl som små allmänna platser, parker och stråk. Allmänt tillträde, och rätten till gemensamma platser kan ses som självklart idag, men det är något vi måste värna om. Dessa rättigheter har en lång historia som leder tillbaka till förståelsen av den historiska allmänningen fram till dagens krav på "rätten till staden" och planeringen för "urbana allmänningar".

Att ta plats över tid

Inget vara för evigt, inget är helt beständigt över tid. Men i vår livstid och i den historia vi känner till kan vi hitta spår av olika processer som bidragit till att ängsmarker och våtmarker blivit bestående över relativt sett långa tidsrymder. Jag tror att det är en kombination av markens beskaffenhet såväl som ägandeförhållande och planeringen av mark som tillsammans bidragit till att vissa öar bevarats i stads/landskapet. Vi behöver ta vara på de lämningar av vårt gemensamma brukande som fortfarande finns kvar. Både för att skydda vattendrag och djurliv och för att öka biologisk mångfald såväl som ur ett rättviseperspektiv. Idag använder vi inte Kolböra mosse till torvtäkt, men den ger en möjlighet att uppleva jordbrukslandskapet på nära håll, att vandra mellan blommande rapsfält, följa årtidernas förändring längs Sege å, se flyttfåglar landa vid det öppna vattnet och rådjur när marken står i vinterskrud. Enskifteshagen är inte längre jordbruksmark utan lekplats, grillplats, cykelstråk och plats för stadsodling. Här återkommer gemensamma, delade praktiker som leder tillbaka i historien och kan bidra till att minnas och att skydda vår gemensamma, delade mark. Betydelsen av användarvärdet består även om bruket förändrats historiskt.

Djurslövs by med Kolböra mosse under 1700-tal, 1800-tal och tidigt 2000-tal.

Enskifteshagen i Västra Skrävlinge by under 1600-tal, 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Referenser

Blomley, N. (2008). Enclosure, common right and the property of the poor. *Social & Legal Studies*, 17(3).

Eriksson, M. (2001). En väg till Uppåkra. *Uppåkra – Centrum i analys och rapport*, s. 167-176. Uppsala: Upplandsmuséet.

Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell university press.

Germundsson, T. & Lewan, N. (2003). Enskiftet i Skåne 200 år. Reformen 1803 i geografiskt perspektiv, Temanummer Enskiftet 1803-2003. *Ale Historisk tidskrift för Skåne Halland och Blekinge Nr 1*, 2003. Lund: Landsarkivet och De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Grundström, K. (2019). Stråk – planning for connectivity in the segregated city. *Nordic Journal of Architectural Research (31)* 1, 9-32.

Harvey, D. (2006). *Den globala kapitalismens rum*. Hägersten: Tankekraft förlag.

Hassgård, E. (2017). Beträddor. Staffanstorps kommun: Staffanstorp. <https://staffanstorp.se/fritid-och-upplevelser/natur-kultur-och-sevart/betrador/> [Hämtad 2018-08-01]

Ingers, I. (1973). Bidrag till Djurslövs historia. *Staffanstorps Aktuellt*, 1973:2.

Malmö stad (2020). Sofielunds industriområde. *Kulturhistoriskt underlag för planprogram*. Malmö: Malmö stad.

Malmö stad & Odlingarnätverket Seved (2010). Enskifteshagen. *Informationsskylt vid stadsodlingen i Enskifteshagen*. Malmö: Malmö förskönings- och planteringsförening.

Regnéll, G. (1994). Tankar på gröngräset. Beträda – ett nytt begrepp. *Svensk Geografisk Årsbok* 1994 s 126-132.

Segeåprojektet (2018). Segeåprojektet, målsättning. <http://www.segea.se/malsattningar.html> [Hämtad 2018-08-01]

Stark, K. (2017). Djurslöv inför detaljplanläggning, *Arkeo-*

logisk utredning, Rapport 2017:86, Dnr 5.1.1-2017-00005. Lund: Statens historiska museer.

Wester, E. (1967). Bebyggelse och brukningsenheter i några byar inom Tottarps socken I SV Skåne, i (red) Bergsten, Karl-Erik, *Svensk Geografisk Årsbok* 1967(43). Lund: Sydsvenska geografiska sällskapet.

Kartor och digitala arkiv

LMA: Lantmäterimyndighetens arkiv

LSA: Lantmäteristyrelsens arkiv

Lantmäteriet (1860). *Generalstabskartan 1860*. Akt: Malmö 1-1. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Historiska kartor, Översiktliga kartor. [Hämtad 2021-12-13].

Lantmäteriet (2021a). *Djurslöv*. Skala 1:10 000. SWEREF 99 TMN: 6166328E: 384272. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets Kartutskrift. [Hämtad: 2021-08-14].

Lantmäteriet (2021b). *Enskifteshagen*. Skala 1:10 000. SWEREF 99 TMN:6162140E: 375460. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets Kartutskrift. [Hämtad: 2021-08-14].

Lantmäterimyndighetens arkiv (1720). *Mätning. Västra Skräflinge*. Akt: 12-VSK-1. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2021-08-14].

Lantmäterimyndighetens arkiv (1774). *Charta öfver Västra Skräflinge By 1772-1773*. Enskifte, Storskifte. Gustav Regnell. Akt: 12-VSK-3. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2020-07-31].

Lantmäterimyndighetens arkiv (1785). *Geomet: Charta öfver Särslöf Bys In-ägor 1772-1779*. Storskifte. Salomon Jacob Örngren. Akt: 12-SÄR-2. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2018-08-17].

Lantmäterimyndighetens arkiv (1807). *Karta öfver ägora till Särslövs by 1806*. Enskifte, gränsbestämning 1807-07-03.

Akt: 12-sär-3. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2018-08-17].

Lantmäterimyndighetens arkiv (1808). *Staffanstorp. Enskifte* 1808-04-22. Akt: 12-tot-5. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2018-08-14].

Lantmäterimyndighetens arkiv (1835). *Charta öfver ägorna till Gördslöfs by* 1704-1811-1812. Delning. Akt: 12-gör-19. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2018-08-17].

Lantmäteristyrelsens arkiv (1804). *Djurslöv. Enskifte på inägor* 1804. Gabriel Kjerner. Akt: L214-3:1. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets historiska kartarkiv [Hämtad: 2018-08-14].

Riksarkivet (1664). *Plante aff Staden Malmö medh des Situation*. Sveriges Krig, Kriget i Tyskland 1628-1648 - Kriget mot Danmark 1643-1645, SE/KrA/0425/04/169, bildid: K0024683_00001. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Riksarkivet [Hämtad: 2021-12-13].

Kartkommentarer

Enskifteshagen och Kolböra mosse under medeltid och idag. Tusch på papper, 35x35 cm, 2021

Nutid länkas till forntid i denna karta. Nutida kartbilder över Kolböra mosse i Djurslöv och Enskifteshagen i Malmö visas tillsammans med den medeltida farleden mellan Trelleborg och Uppåkra. Farleder för långväga resenärer och förbipasserande tog sig fram utanför de flesta byar medan de endast passerade genom ett fåtal handelsbyar och viktiga kultplatser. Kartan visar hur vägen leder mellan våtmarker, över Sege å vid vadstället i Nordanå och vidare mot Uppåkra längst i norr. Öster om vägen ligger Djurslövs by bredvid Särslöv och Görslöv. Väster om vägen återfinns Västra Skrävlinge.

Kartan baseras på Erikson (2001), Germundson & Lewan (2003) samt Lantmäteriet (2021a; 2021b)

Allmänningssmarken. Tusch på papper, 35x35 cm, 2019

Kartan syftar till att visa och minna om markens historiska beskaffenhet. Utgångspunkten är historiska skifteskartor för de tre byarna Görslöv (väster på kartan), Djurslöv (i norr) och Särslöv (i söder). Byarna låg utanför allmänna färdvägar och omfattade gårdar såväl som mindre hus. Kartan visar andelen odlad mark i förhållande till andelen våtmark och obrukad mark i slutet av 1700-talet. Allmänningssmarken, i det här fallet mark som var utanför byarnas brukade marker, utgjorde hälften av all mark i Sydvästra Skåne. Sege å slingrar sig på samma sätt som idag genom landskapet men på 2020-talet finns enbart små öar kvar av tidigare allmänningssmark. Allmänningar förekom som by-allmänningar, socken- och häradsallmänningar såväl som lands- och kronoallmänningar.

Kartan baseras på LMA (1785; 1807; 1808; 1835) samt LSA (1804)

Kolböra mosse och Djurslövs by. Tusch på papper, 35x35 cm, 2021

Skiftesreformerna omvandlade jordbrukslandskapet och nästintill uttraderade byarna. Kartan visar förändringen över tid för Djurslövs by och tillhörande Kolböra mosse, från slutet av 1700-talet, till tidigt 1800-tal – fram till idag. Enligt danska riksarkivet fanns tio gårdar år 1657. Tre hemman tillhörde domkyrkan i Lund, två tillhörde domkapitlet, ett hemman tillhörde vardera Görslövs kyrka, Tottarps kyrka samt godsens Heckeberga, Klågerup och Skabersjö. Efter skiftesreformerna i början av 1800-talet ägdes de kvarvarande fyra gårdarna av självägande bönder medan de obesuttna flyttades ut från byn till hus längs den nya skiftesvägen. Kolböra mosse bibehölls gårdarna i byn och marken runt mossen brukades gemensamt. Enligt skifteskartan fick mossen endast utnyttjas till "torfskyrd och höhöstnad men alldeles icke till bete för kreatur under vad namn som helst". Kolböra skiftades helt först på 1970-talet och tillföll Anders Björkman som initierade arbetet med beträdnar.

Kartan baseras på Wester (1967), LMA (1808), LSA (1804) samt Lantmäteriet (2021a).

Enskifteshagen och Västra Skrävlinge by. Tusch på papper, 35x35 cm, 2021

Enskifteshagen återfinns på mark som historiskt brukats som fåladsmark i Västra Skrävlinge by. Kartan visar hur fåladsmark omvandlas till stad över tid. Under 1600- och 1700-talet var Västra Skrävlinge en by långt utanför Malmö. Enskiftesreformen innebar att Tage Tott kunde skifta sin mark till ett sammanhållet markområde. Dagens Enskifteshage låg under 1800-talet på ängsmark som tillhörde Annelund, belägen mellan storgodsens Rosengård och Mölle Wång. När marken införlivades i Malmö stad 1911 anlades Sofielunds industriområde på delar av ängsmarken medan en långsmal remsa sparades till Enskifteshagen när bostadsbebyggelse uppfördes på 1940-talet.

Kartan baseras på Malmö stad (2020), Lantmäteriet (1860), LMA (1720; 1774), Riksarkivet (1664) samt Lantmäteriet (2021b).

Om pilevallar

Mathilda Rosengren

Ibland när man botaniserar i arkiv så kan man ha turen att oavsiktligt stöta på dokument som tar en långt bort ifrån det man initialt sett sökte efter. Det var så jag fick nys om hur en viss Henning Weimarck och hans tonårsson Gunnar hade gett sig ut på en ambitiös resa runtom Skåne-regionen i början av 1950-talet. Weimarck var vid den tiden professor i botanik vid Lunds universitet. Målet med vad som skulle komma att bli ett mångårigt åtagande var att minutiöst undersöka och dokumentera regionens "skyddsvärda områden och naturföremål" (Weimarck, 1960, para. 1). Avsikten var att skapa en "allmän inventering" (Weimarck 1960, para. 1), en kartläggning, av de dåvarande skånska kultur- och naturlandskapen som i efterkrigstidens höga industrialiserings och urbaniseringstakt nu riskerade att drastiskt förändras eller försvinna helt och hållet (Andersson, 1967).

En kan anta att det var i brynzonen mellan stad och land som denna förändring var som mest märkbar. I Malmötrakten kartlade och fotograferade far och son resterna av gamla pilevallar som fortfarande kantade ett flertal vägar in och ut ur staden. Det var så som Weimarcks fascinerande projekt, nästan 70 år senare, kom till min kännedom. Genom den arkivaliska slumpen hittade jag en karta i Malmös stadsbyggnadskontors digitala kartarkiv som förbryllande nog både föregicks och följdes av en rad dokument som såg ut att ha lite om ens något med just kartor att göra.

Efter några inskannade sidor text (Weimarck, 1960; Weimarck, u.å.) kom ett gult, numrerat dokumentpapper med en påklitrastad karta över Malmö, på vilken ett antal röda linjer längs stadens periferi hade blivit ditritade. Dessas funktion uppenbarade sig först i de efterföljande dokumenten: På var sitt numrerat dokumentpapper var nio sepiafärgade fotografier på pilevallar och alléer inklistrade, alla med en tillhörande beskrivning i snirklig handstil. De röda linjerna betecknade

alltså gamla pilevallar som far och son Weimarck ansåg viktiga att kartlägga sensommaren 1954.

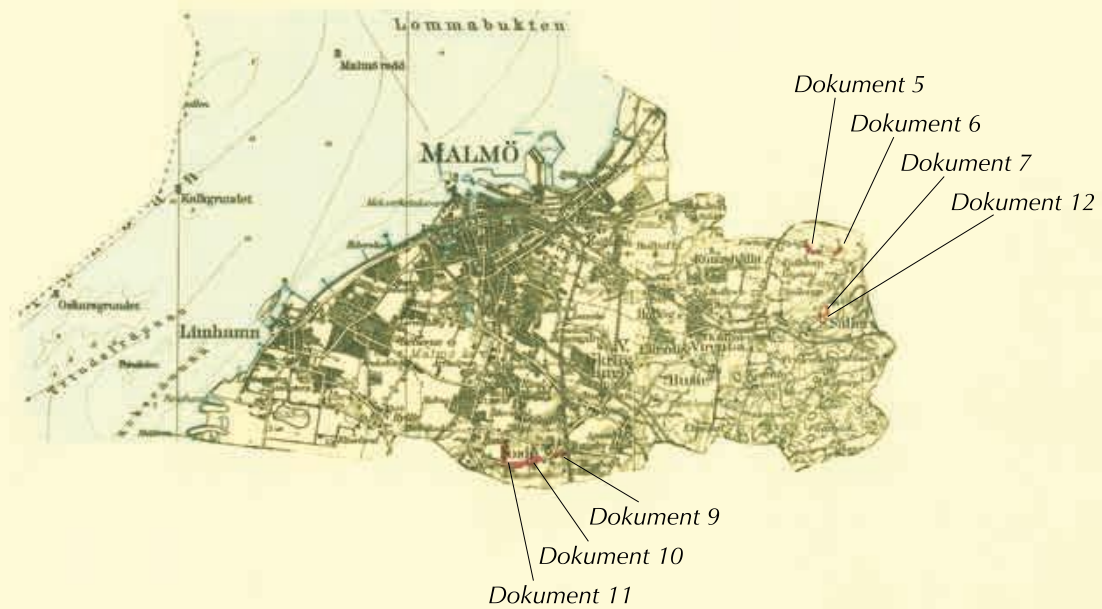
Varför detta fokus på just uppradade pilträd, både under Weimarcks tid och idag från mitt eget håll? Historiskt sett är det lätt att förbise sådana socioekologiska förhållanden som, liksom Malmös pilträd, främst påträffas lite undanskymt i urbana mellanrum och periferier, längs gamla brutna vägsträckningar och stråk. Som forskare sällar jag mig till dem som ser vikten i att lyfta fram dessa ofta till synes anspråkslösa mer-än-mänskliga förhållande – att visa på hur betydande deras roll faktiskt var (och fortfarande är!) för utformningen av konkreta fysiska landskap och praktisk stadsbildning, för infrastruktuursatsningar liksom för att spinna mentala landskapsvävar av både tillhörighet och utanförskap.

Idag, med nutidshistorien som fond, minner Weimarcks fotografier om en romantiserad bild av den skånska landsbygden (Olsson, 2008: 12). Det är lätt att se framför sig det svenska samhällets moderniseringsvurm hängande som ett illavarslande omen precis utanför fotografiernas inramning av idylliska scener av prydligt uppradade, men åldrande, pilträd. Redan år 1960 konstaterade Weimarck själv att "i åtskilliga fall har under de år, som gått sedan bilderna togs, så stora ingrepp skett, att bildmaterialet kan synas inaktuellt" (1960, para. 4). Äldre landsvägar, många gånger kantade med just pilevallar, har idag fått ge vika för en bilbetonad vardag och dess infrastruktur av motorvägar och rondeller. Likaså har landsbygden alltmer vävts in i en dominerande stadsrumsstruktur.

Så Weimarck skulle nog ha förvånats över hur aktuella dessa bilder ter sig, också ur ett nutida perspektiv. För även om många av de pilträd som fotograferades för nästan 70 år

Malmö

4

4

sedan har försvunnit från Malmötrakten, antingen genom att de fällts eller naturligt dött på plats, så agerar de fortfarande som starka socioekologiska knutpunkter mellan olika historiska tidpunkter och föreställningsvärldar i Skåne. Om vi tittar närmare på pilträdet och pilevallens ställning idag så möts vi av ett komplext nätverk av geopolitiska, ekologiska, sociala, ekonomiska, historiska och kulturella sammankopplingar. Den skånska pilens historia och varande aktualiserar inte bara vem eller vad som ska få lov att ta plats i ett kulturlandskap, denna historia utmanar även vem eller vad som kan anses vara "typisk skånsk". Pilen visar dessutom på det relationella förhållandet mellan en av människan skapad infrastruktur och det "naturliga" landskapet, där både människa och "natur" behöver varandra för att överleva och frodas.

Den "skånska" pilen

Pilens symboliska värde för Skåneregionen är idag tämligen uppenbart: regionens officiella logga är ett stiliserat pilträd som har fått sin karaktäristiskt knotiga siluett från människans regelbundna skötsel och beskärning, så kallad "hamling". Denna utformning av pilen syftar i första hand till att främja funktionella värden som annars saknades på den nästintill trädlösa skånska slätten på 1600-, 1700- och 1800-talet. Ett träd med en "kort tjock stam med ett huvud av tätt sittande kvistar och grenar" hjälpte folket på landsbygden att ta tillvara på så mycket som möjligt av trädets kvaliteter utan att behöva hugga ned det (Törje, 1955: 4). Vid stammen kunde kreatur tjudras när ingen hage fanns och grenar och vidjor fungerade som både bränsle för att värma bostäder samt material till korgar, kvastar, tunnband och som en del av halm-tak, med mera (Hobroh, 1944: 60; Fribing, 2004: 44-48).

Under flera århundraden spelade sålunda pilträdet en viktig roll för människans överlevnad och relativa välmående på den skånska slätten (Coignard, 1921: 710). I gengäld innebar hamlingen även ett livslångt åtagande från människans sida att vårda träden – en pil som hamlats måste nämligen hamlas igen vart fjärde till sjätte år för att behålla sin form, inte försvagas och slutligen dö en för tidig död. Sköttes trädet väl kunde det dock leva en bra bit längre än vad det hade gjort i ett förvildat, "ohamlat" tillstånd. En hamlad, välmående pil

är på så sätt inte bara en platt kultursymbol för den skånska slätten (och regionen i stort), utan även ett levande bevis på en mångårig, socioekologisk relation mellan människa och träd. Vad som går förlorat i samband med pilträdens försvinnande är alltså inte bara en viss historisk och estetisk utformning av det skånska kulturlandskapet, utan också ett vardagligt, bindande förhållande mellan människa och "natur".

Detta förhållande är inte bara baserat på mänskliga ingrepp i form av hamling utan även på pilens ontologiska kvaliteter. Den pilträdart som använts i Skåne är främst vitpil, *Salix alba* (men också till viss del korgpil, *Salix viminalis*, samt ett antal hybrider). Vitpilen är ett så kallat pionjärträd som karaktäriseras av att det trivs i öppna och utsatta miljöer (såsom den skånska slätten). Dess "aggressiva" rotsystem tillåter den att rota sig snabbt även i flyktiga jordar och hjälper således till att binda mark som annars är utsatt för erosion orsakad av starka vindar (Weimarck, u. å. ; Orvesten et al., 2003). Detta var en annan viktig anledning till att planteringen av pilträd förordades av både den danska staten då Skåne var danskt, samt av den svenska adeln från 1600-talets slut, då avverkningen av nästan hela Skånes naturliga trädbestånd riskerade att destabilisera jordbestånden på det som nu hade blivit den skånska slätten (Hobroh, 1944: 5-6). Även den tidens "lärda" vurmade för pilträdet plats på den skånska slätten: "Ty intet annat trä växer lättare, fortare, med behagligare grönska, eller är nyttigare, för et hushåld, än detta" prisade Carl von Linné pilen i mitten av 1700-talet (i Törje, 1955:10-11).

Vad som är intressant är att *Salix alba*, liksom de andra pilträdsarterna, inte stammar från Sverige eller ens nordliga breddgrader även om de länge har trivts här och idag klassas som ett "nordiskt trädslag" i Malmö stads trädinventeringar. Som trädgårdsmästaren Axel Törje (1955:4), samtida med Weimarck, konstaterade: "Vitpil är en gammal kulturväxt, som hos oss liksom i större delen av övriga Europa endast förekommer som odlad eller någon gång förvildad. Den anses ha sitt egentliga hemland i Orienten." Trots sin nu framträdande roll som symbol för Region Skåne och den idealiserande bilden av de hamlade, uppradade pilträden som en central del i det "typiskt skånska" landskapet, så kommer alltså pilen ursprungligen från en helt annan del av världen. Något som tål att tänkas på när en viss typ av landskap eller en viss typ av art framhålls som mer "skånskt" på grund av sitt ursprung än en annan!

Pilevallens (infra)struktur

Även om planteringen av pilträd förordats från tidigmodern tid så förekom inte många pilevallar likande de som Weimarck och hans son fotograferade i det skånska landskapet innan 1800-talets första hälft (Hobroh, 1944: 45). Enligt etnologen Gunnar Hobroh (1944: 48) var det först i och med skiftesreformerna i Skåne – då det gamla lapptäcket av mindre bitar jordbruksmark skiftades till sammanhängande, ”ganska rätlinjiga ägofigurer” – som pilevallen som strukturerande element i det skånska landskapet blev en vanlig företeelse. Innan dess hade det ”givetvis ej varit möjligt att genomföra pilvallsanläggande mellan var och en av de i regel smala tegarna eller lotterna på de gamla byarnas mark” (Hobroh, 1944: 48). Pilevallen kom således att fungera som en markör för de nya markgränserna och indirekt även de nya maktförhållanden som nu tydligt utkristalliserades mellan bemedlade bönder och godsherrar och de med mindre eller inga egna lantegendomar.

Vid den här tiden blev pilevallar och pilalléer också viktiga som vägmarkörer på landsvägarna till och från städer och gods. Som en del av slättens infrastruktur, i en tid innan vägbelysning eller vägräcken, hjälpte de raka leden av träd de resande att på natten eller i vintermörkret röra sig mellan stad och land utan att riskera att fara av vägen (Olsson & Jakobson, 2005: 29). Det verkade även finnas ett estetiskt argument, i alla fall hos ståndspersoner, för hur pilevallarnas vertikala strävan stod i kontrast till den brukade, platta marken. Så här beskriver fröken Ulla Cronstedt (1934: 120) sin resa från Dalby till Malmö i augusti 1817:

Malmötrakten är också den vackraste av alla enskiftade slätter; också sätter skåningen ett högt värde därpå och finner den största skönhet däri; hans sädesfält äro vackrare i hans ögon än den skönaste skog. Pilar är det trädslag, som man ser mest planterat; det växer också fort, tjänar som häck på jordvallar och gör en gårdsgård, som är bra vackrare än våra trädgårdsgårdar och om några år ger revenue för ägaren genom dess avskärande och försäljande till samma ändamål av plantage.

Exempel på Weimarcks dokument.

Ur Weimarck, H. (u. å.) Pilevallar och pilalléer.
Arkivmaterial. SBK Arkivet Malmö.

När man läser hur fröken Cronstedt lovordar pilevallens plats i det skiftade landskapet, på bekvämt avstånd genom fönstret i sitt ekipage, tycks det rimligt att anta att våra dagars ovan nämnda symbolik runt, och romantisering av, det hamlade pilträdet med största sannolikhet stammar från den här tiden. Jag tänker att här kan urskiljas ett samband mellan de skånska makthierarkier som 1800-talets effektivisering av jordbruket genererade eller förstärkte och den västerländska människans strävan efter total dominans över det "naturliga". Pilevallens varande sällar sig på så sätt till vad miljöhistorikern Joanna Dean (2015: 163) menar är en "berättelse om makt. [Där] långa rader av identiska träd, både i ålder och slag, vittnar om människans kontroll över naturen".

Det är en berättelse som handlar lika mycket om den auktoritet människan tar sig över det icke-mänskliga, som den makt vissa människors utövar över andra mindre bemedlade individer eller samhällsklasser. Invävt i denna berättelse är samtidigt ett komplext, skiftande förhållande till pilevallen som sträcker sig från den personliga, vardagliga relationen mellan det hamlade, enskilda trädet och bonden som beskär det; genom pilevallens praktiska, övergripande funktion som infrastrukturmarkör; till dess symboliska värde som del av Skånes "ideala" landskapsbild. Under sina glansdagar i mitten av 1800-talet fyllde Skånes pilevallar alla dessa funktioner på en och samma gång. Likväl, som far och son Weimarck visade på med sin kartläggning runt Malmö ungefär ett sekel senare, har pilevallens status och varande fortsatt att förändras med tiden.

Weimarcks fotografier idag

Från slutet av 1800-talet till nutid kan en anta att Malmötrakten pilevallar minskat betydligt i antal. Under 1900-talet, med stadens expansion och allt större infrastruktursatsningar har pilträd och pilevallar alltmer kommit i vägen för stadsplaneringsideal och framtidsvisioner. Det "aggressiva" rot-systemet som förr i tiden var till pilens fördel, ses nu som en så pass negativ egenskap att man många gånger hellre fäller trädet än att riskera att dess rötter lyckas leta sig fram till, och in i, vattenledningar och dylikt (Orvesten et al., 2003). De raka linjerna av pilevallar och alléer som tidigare ledsagade resande till fots eller häst anses nu bära med sig en påtaglig

krockrisk när resandet mest sker med bil. Pilträdet själv trivs inte heller nära alltför hårdgjorda ytor och vägar, av till exempel asfalt istället för grus (Jansson et al., 2015: 117).

Många av de funktionella värden som träden hade för tvåhundra år sedan är alltså inte något som efterfrågas längre, kvar finns då endast symboliken och det romantiska idealet knuten till bilden av den skånska landsbygden. Dock så har pilevallen på senare år förvärvat ett nytt existensberättigande i diskussioner om hållbara landskap och ekosystemtjänster (Persson 2010). I de drastiska klimatförändringarnas tidevarv har kommuner i Skåne fått upp ögonen för att pilevallar, speciellt de med äldre träd, kan rymma en stor biologisk mångfald av mossor och lavar, pollinerande och vedlevande insekter samt många olika fågelarter (Vellinge kommun 2019: 136). Nationellt sett så omfattas resterande pilevallar och alléer om tre eller fler välväxta träd idag av biotopskydd, då de anses "utgör[a] viktiga restbiotoper i ett i övrigt rationaliserat landskap" (Naturvårdsverket 2014: 3). Kanske är det just i denna skärningspunkt mellan värnandet om det gamla, symboliska kulturlandskapet och "nya" idéer om biologisk mångfald som pilevallen har en framtid?

Hösten 2021 letade jag upp och fotograferande platserna där Weimarcks pilevallar och alléer en gång stod. De följande sidorna visar resultatet av dessa nutidshistoriska exkursioner: Varje pilevallsfotografi av Weimarck och hans son från 1954 sätts här i dialog med ett fotografi från samma plats idag. Speglingen i dåtid/nutid visar på en rad olika konsekvenser för pilens vara och framtidsutsikter 2021. På vissa håll syns ett totalt försvinnande i och med implementeringen av nya vägnät och nybyggen från 1900-talets senare hälft. På andra håll kan rester av en pilallé skönjas i ett fåtal träd, nu placerade i mitten av ett miljonprogramsområde. Det kanske är föga förvånande att det var på de minst stadsmässiga platserna som jag lyckades finna pilevallar i deras helhet (eller nästintill). I mötet mellan stad och land väcker nutidens pilevallar fortfarande frågor om markgränser, maktstrukturer, landskapsideal och stadsplaneringsvurmar, men kanske främst till en miljöhistoriskt förankrad reflektion om mänsklighetens framtida förhållningssätt till dess mer-än-mänskliga omgivning.

Referenser

Andersson, H. (1967). Oxie, Lockarp och Glostorp: En kort presentation av det yngsta Malmö. *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift* 35, 67-84.

Coignard, A. (1921). Kvinnan, Maten och Naturen. *Idun* 34 (31), 710.

Cronstedt, U. (1934 [1817]). På Skabersjö 1817. i *Skåne genom Två Sekler*. Harald Schiller (red.).

Dean, J. (2015). The Unruly Tree: Stories from the Archives. i *Urban Forests, Trees, and Greenspace: A Political Ecology Perspective*. Sandberg, L.A., Bardekjian, A., & Butt, S. (red.) Oxon: Routledge, 162–175.

Fribing, B. (2004). *Stubbapilen: slättens signum: en bok om pilar och pilevallar*. Trelleborg: Trelleborgs kommun.

Hobroh, G. (1944). Till de skånska pilevallarnas historia, i *Folkkultur: meddelanden från Lunds universitets folkminnesarkiv*, 36–75.

Jansson, N., Fargo, M., Lennartsson, T., Weibull, H. & Wissman, J. (2015). Vägarnas träd – om trädens skötsel, värdefulla strukturer och följearter. *CBM:s skriftserie* 93.

Naturvårdsverket (2014). Pilevall. Naturvårdsverket, Stockholm.

Olsson, P. (2008). Krapperups alléer: Synen på landskap genom tid och rum med fokus på allén. *Rapport 2008:8*, Regionsmuseet Kristianstad.

Olsson, P. & Jakobson, Å. (2005). *Alléhandboken*. Lunds universitet.

Orvesten, A., Kristoffersson, A. & Stål, Ö. (2003). Trädrötter och ledningar – goda exempel på lösningar och samverkansformer. *VA-Forsk Rapport 2003: 13*, Svenskt Vatten AB.

Persson, M. (2010) Pilevallen på väg att göra comeback. *ATL Lantbrukets affärstidning*. 21 September 2010.

Törje, A. (1955). De skånska pilarnas historia. *Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift*. Lund, pp. 3-50.

Vellinge kommun. (2019). *Kulturmiljöprogram – Vellinge kommun*. Vellinge kommun genom Miljö- och byggnadsavdelningen.

Kartor och digitala arkiv

Weimarck, H. (1960). Till Fullmäktige i Skånes kommuner. Skånes Naturskyddsförening. Arkivmaterial [dokument]. SBK Arkivet Malmö.

Weimarck, H. (u. å.). Pilevallar och pilalléer. Arkivmaterial [karta, fotografier & dokument]. SBK Arkivet Malmö.

Malmö, S. Sallerups: Fullstads, vid skolkaset.

Fidelle vid vägen. Foto: H. Wimmerby 21.8.1954.

*Mellan Mor Marnas väg och
Nya Tullstorpsvägen* Foto: M. Rosengren 30.10.2021

Nalmö. S. Sallerups. från vägsidlet ö. Fullstorp, mot n.

Fillevall.

Foto: G. B. af Weismarch 17.7.1954.

Pilevall.

Foto: M. Rosengren 30.10.2021

Malmö, S. Sallerups: omkr. 8000 m m.o. kyrkan.

Piteavallen, S. Sallerups kyrka. Foto: G. B. P. Weimander 17.9.1954.

Rester av pilevallar.

Foto: M. Rosengren 30.10.2021

Nahmō, S. Sallerup: omkr. 500 m nordöst om kyrkan, vid vägen mot

Påsar vid vägen.

Foto: H. Weimarck 21.8.1954.

Staffanstorps.

Pilar vid vatten.

Foto: M. Rosengren 30.10.2021

Mahmō, Loire: invid Loire stationing.

Pilalle.

Foto: G. de H. Weimarck 19.7.1924.

Fosie stationsväg

Foto: M. Rosengren 4.11.2021

Malmö, Enie: p.v. kirkon.

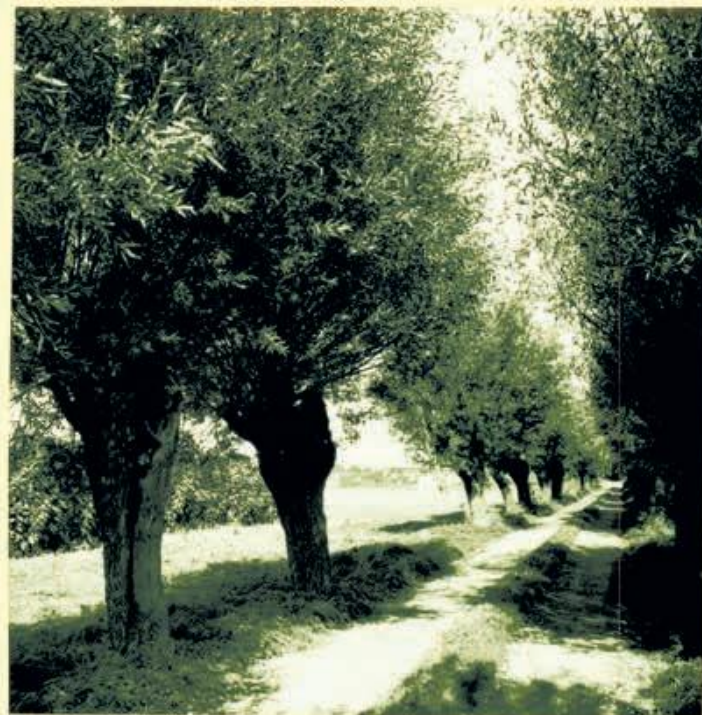
Pilatti, p.v. Enie kirkon.

Foto: G. & H. Weimarch 194-1954.

Rester av pilallé, Lindängestigen Foto: M. Rosengren 4.11.2021

Malmo, Lise: omkr. 1 km v. kyrkan.

Filletter vid mindre väg.

Foto: G. v. H. Weimarch, 19. 7. 1954.

Lindängen bostadsområde

Foto: M. Rosengren 4.11.2021

Om att gå tillsammans

Med utgångspunkt i en medeltida farled

Karin Grundström

Om att gå på allmänt tillgänglig mark

Människan är ett långsamt djur. Vi kan inte springa ifrån rovdjur och inte heller klättra i träd särskilt bra. Men vi är bra på att gå, vi är uthålliga och kan hålla en stadig takt i timmar eller i dagar (Solnit, 2000). Att gå är dock inte enbart en fråga om anatomi, att gå är enligt Rebecca Solnit både ett sätt att konstruera världen och ett sätt att vara i världen. Vårt gående lämnar avtryck. Stigar, parker, vandringsleder och trottoarer har konstruerats för gåendet; utrustning i form av ryggsäckar, kängor, vandringsstavar och frystorkade färdigrätter syftar till att stödja personer med vandringslust medan kartor och appar visar vägen till mer eller mindre vandringsvänlig terräng.

I Sverige har allmänheten, i relation till många andra länder, stor tillgänglighet till mark att vandra i och vistas på. Men samtidigt som den allmänt tillgängliga marken värnas och försvaras genom lagar, praxis och pågående bruk, begränsas vår användning och vårt gående. Transportinfrastruktur i form av motorvägar, järnvägar, stadsbussar och spårvägar genomkorsar städer och landsbygd; urbanisering och krav på förtätning leder till mindre grönytor medan jordbruk i anslutning till tätorter begränsar möjligheten att vandra. Våra mobila vardagsliv domineras av tidsrumskompression och höga hastigheter, vi förflyttar oss allt längre sträckor på allt kortare tid genom olika typer av "mobila maskiner" (Urry, 2007). Praktiken att gå och vandra har tonats ned, nästintill försvunnit eller förvandlat till motion i vår vardag.

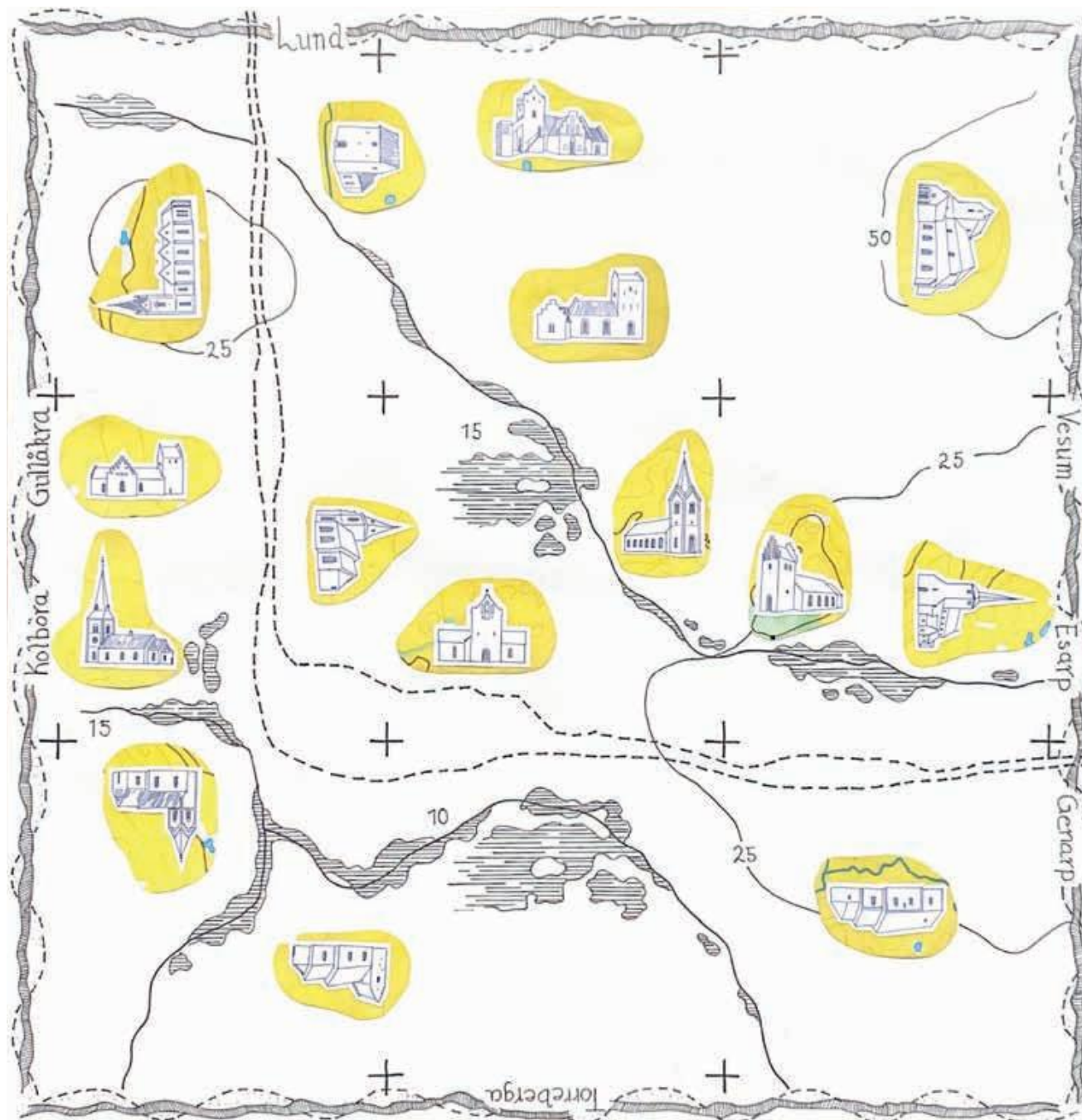
Att gå har många betydelser utöver motion. Jag tror att vår praktik att gå, att vandra och kroppsligt förflytta oss genom stad och landsbygd inbegriper viktiga aspekter av att erfara världen och känna oss hemma där vi lever. Att gå bidrar

till vår förståelse för hur terrängen har påverkat farledernas sträckningar och byarnas placering. Vår kännedom om den plats vi lever på har stor betydelse för hur vi approprierar platser, hur vi gör en plats till vår egen genom kontinuerlig användning och emotionell anknytning (Lefebvre, 1974; Korosec-Serfaty, 1976). Ett pågående bruk av en plats eller en promenad längs ett stråk bidrar för många människor till en känsla av tillhörighet. Vi lever i ett rikt kulturlandskap där människor färdats till fots i årtusenden. Finns det då något vi kan lära av historiska färdvägar? Av de som gått före oss? Vad är det vi inte längre ser och har möjlighet att erfara?

Om Kungsbeden

Likt många andra i regionen har jag för vana att promenera ut i landskapet utanför byn där jag bor. Här finns ingen skog och inga vandringsleder. Det är främst grusvägar som står till buds för friluftslivet. På en av grusvägarna passerar jag ofta en avlång ängsmark som sträcker sig långt ut i landskapet och jag har många gånger undrat över den ovanliga formen. Först för något år sedan insåg jag att min promenad sker längs en del av Kungsbeden – en tusenårig färdväg.

Kungsbeden var en medeltida fägata och häradsväg mellan Lund och Genarp (Carlie & Ericsson, 2019). Den tillkom någon gång efter 900-talet och före 1300-talet och användes främst för att valla boskap från Lund till bete vid Romeleåsens fot. Beden hade en imponerande bredd på mellan femtio och trehundra meter och var drygt två mil lång. Den bredaste delen av beden återfinns idag vid södra Staffanstorp. Här var herdar och boskap halvvägs mellan Lund och Romeleåsen och troligt är att marken använts för övernatt-

Kungsbeden. Sträckningen mellan Lund och Genarp, topografi, våtmarker och de kyrkor som fanns redan under medeltiden.

ning, kanske för förtäring och för underhåll av vagnar och seldon. Namnet till trots var Kungsbeden inte en kungsväg för militärt syfte utan en häradsväg i kombination med en fägata. I Skånelagen nämns att häradsvägar kunde leda till en köpstad, till en strand eller till en skog – vilket stämmer väl överens med Kungsbedens sträckning. Namnet kan även härledas till att beden utgick från Lundagård där det före Domkyrkan fanns en kungsgård samt att beden slutade vid allmänningar som var kungligt regale. Som häradsväg och allmänningsbete tillkom användningen alla bönder, jordägare, resande och grannar längs med färdvägen. Med användarrätten följde även skyldigheter att säkerställa framkomlighet och att underhålla stängsel avsedda att hindra boskap från att ta sig ut på åkrarna. Användningen av Kungsbeden avtog under slutet av 1600-talet då ägandet tillföll kronan och vägnätet förändrades. Medan Kungsbeden löpte på rågångar och i utkanten av byarnas marker förändrades vägnätet till att istället leda genom byarna och knyta samman bebyggelsen (Ibid; Ericsson, 2019).

Idag har vi inte längre möjlighet att vandra på stigar och rågångar från Lund till Genarp. Men vi kan fortfarande finna spår av Kungsbeden i landskapet. Vägar löper längs liknande sträckning, fastighetsindelningar följer bedens utbredning och namn på kartan minner om färdvägen. "Beden" står skrivet på kartan sydost om Staffanstorps, längre österut finns "Kongsmarken" och vid Romeleåsens fot återfinns "Fäladen". Spåren vittnar om ett gemensamt kulturarv.

Om att lära av landskapet

Att följa en tusenårig färdväg som Kungsbeden kan vara ett sätt att lära om landskapet. I motsats till dagens invånare i regionen var medeltidens människor tvungna att förhålla sig till höjdskillnader och våtmarker för att kunna ta sig fram, de hade inga kartor utan orienterade sig via synintryck och via färdvägar som formats av andra. Kungsbedens sträckning och lokalisering kan därför ge kännedom om topografi, geografi och orientering via landskapsbilden och bebyggelsen. En blick på dagens karta i förhållande till den historiska Kungsbedens sträckning ger inblickar i höjdskillnader, åarnas vindlande sträckning, våtmarkernas utbredning och byarnas placering.

Med början i Lund (se kartan ovan) leder Kungsbeden söderut, tar sig över vadstället vid Höje å och fortsätter sedan längs med högt belägen mark. Även om höjdskillnaderna i landskapet är små är det tydligt att de är utgångspunkten för byarnas och de viktigaste kultplatsernas placering. Centrala Lund ligger femtio meter över havet, likaså Dalby kyrka. Gamla Uppåkra ligger på en höjd av tjugofem meter över havet. Kungsbeden tar sig fram på högt belägen mark nordost om Uppåkra. Redan under medeltiden fanns sexton kyrkor längs med Kungsbedens sträckning. Flera av dessa kyrkor kan ha utgjort en hjälp för orientering. På väg söderut från Lund syns Knästorp och Stora Råby kyrkor till vänster medan Uppåkra syns på höjden till höger i färdriktningen. Längre fram dyker Brågarps kyrka upp på vänster sida medan Tottarps kyrktorn skymtar till höger. Mossar och våtmarker, det vill säga de lägst belägna markerna, återfinns på tio till femton meter över havet. Kungsbedens sträckning längs högt belägen mark innebär att våtmarkerna vid Vesum och Gullåkra mosse undviks. Söder om Gullåkra mosse återfinns Torreberga ängar, historiskt en utbredd våtmark som ansluter till Sege å. Norr om denna våtmark svänger Kungsbeden av i nästan nittio grader och tar sikte på Romeleåsen. Här är färdvägen som bredast och troligtvis var det här som herdarna vilade och djuren betade. Färdvägen tar sig sedan vidare österut, mitt mellan Höje och Sege å. Efter Nevishögs by leder beden vidare mot högre terräng med Kyrkheddinge kyrktorn på vänster sida av vägen. På högsta punkten avtecknar sig Romeleåsens kam tydligare och Esarp, Lyngby och Genarps kyrkor visar färdriktningen mot fäladen invid åsens fot.

Kungsbeden är anpassad för att ta sig fram till fots i ett landskap präglad av våtmarker, åar, åker och äng. Idag har bilvägar och kollektivtrafik fått oss att färdas längs andra farleder vilket bidragit till att vi förlorat kännedomen om topografi och var det är bäst att ta sig fram till fots. Det är förstås inte så att vi inte längre ser kyrkorna och Romeleåsen, åarna och byarna, men genom att vi inte längre går till fots begränsas vår kroppsliga medvetenhet och erfarenhet av marken vi lever på. Vi har fråntagit oss själva möjligheten att erfara förutsättningarna för var det är bra att vandra och hur vi kan orientera oss genom att se bebyggelse och landskap som markörer för var vi tillsammans kan ta oss fram.

Om platstillhörighet

Det måste ha varit en imponerande syn när boskapshjordar och herdar vandrade fram tillsammans längs Kungsbeden. Människor till fots, djur och kärror formade en farled som sträckte sig mellan stad och fäladsmark. Att gå tillsammans, på samma farled, upprepade gånger kan bidra till människors platstillhörighet och det kan även över tid bidra till en hävdvunnen rätt. Enligt Kenneth Olwig (2019: 135) är kontinuerlig användning en viktig aspekt av hur vi praktiserar landskapet tillsammans:

När vi kontinuerligt går och använder en stig och därigenom underhåller dess form och struktur som stig, skapar vi samtidigt vår föreskrivna användarrätt till att använda just den stigen. Men det kan också leda till att vi utvecklar en känsla av tillhörighet genom att gå på den där välbekanta stigen.

Känslan av tillhörighet kan även beskrivas som appropriation, i betydelsen att vi tillägnar oss en plats och gör den till vår egen. Att göra en plats till sin egen, sker enligt Perla Korosec-Serfaty (1976) genom att använda och återvända till samma plats upprepade gånger samtidigt som andra personers användning eller rörelsefrihet inte inskränks. I tillägnelsen kan även möjligheten att påverka och förändra platsen ingå. Appropriation kan ske på specifika, avgränsade platser som vi gör till våra egna, såväl som på utbredda stråk där vi förflyttar oss till fots. Huruvida herdarna på medeltiden kände tillhörighet till Kungsbeden är svårt att säga. Men det är troligt att de hade god kännedom om farleden genom en kontinuerlig, gemensam användning, att de delade Kungsbeden med andra längs med vägen och att de använde marken till att gå, vila, stanna till och äta. Sådana vardagliga praktiker ingår i tillägnelsen av en plats och utgör en form av användning som i dagens samhälle skulle kunna vara del av hur vi approprierar och tillsammans använder allmänningar och stråk.

Jag tror att det är viktigt för människors välbefinnande att känna platstillhörighet, att kunna säga det här är min stad, min favoritplats eller min bästa vandringsled. Det går att invända att alla inte har samma möjlighet att ge sig ut på vandring eller promenad i vardagen. Hur, var och varför vi går står i relation till vår tillhörighet till sociala och mate-

riella rum. Statistik över kön, ålder, inkomst, härkomst och utbildningsnivå har bäring på hur vi förflyttar oss och vilka platser vi vistas på i vardagen. Historiskt sett har stor rörelsefrihet, och därmed att gå, varit något som främst tillkommit män. De som vallade boskap längs Kungsbeden var herdar som sannolikt även fick betalt av godsägare eller bönder för att ta hand om boskapen (Ericsson, 2019). Att vara herde under medeltiden, att vandra som naturälskare under romantiken, som flanör i Paris på 1700- och 1800-talet, eller som upptäcktsresande i fjärran länder har varit förbehållet män (Solnit, 2000). Det var först på 1900-talet, med början i kampen för kvinnors rösträtt som utkämpades i stadsrummet, som stadens offentliga platser, varuhus, parker, gator och torg blev tillgängliga för en allmänhet som även inbegrep kvinnor (Domosh & Seager, 2001). Även om kvinnor såväl som olika minoriteter även idag utestängs från allmänna platser genom normer och föreställningar, förekommer idag en mer jämlik och jämställd möjlighet att gå och vandra på allmänna platser och allmän mark – än tidigare i historien.

Även om det stämmer att användning och tillägnelse av allmänna platser skiljer sig mellan grupper och individer behöver det dock inte innebära att vi ska sluta försöka säkerställa att det över huvud taget finns stråk och allmänningar att vistas på och vandra längs med. Snarare kan det betyda att möjligheterna behöver förstärkas och vidareutvecklas så att fler kan ta plats och har möjlighet att appropriera våra gemensamma, allmänna platser och stråk. Oavsett om vi vandrar kortare eller längre sträckor, hur länge vi uppehåller oss på fikaplatser, medverkar i odlingsaktiviteter eller sitter i solen på en bänk.

Om hävd och rätten att gå

Att tillsammans skapa en känsla av tillhörighet genom att gå kan framstå som mindre betydelsefullt i jämförelse med andra sätt att gå tillsammans som vid demonstrationer eller politiska protester. Det finns dock en alls inte oviktig aspekt av att kontinuerligt gå, genom att gåendet och stråket eller farleden tillsammans kan bidra till att skapa en hävdvunnen rätt, en rätt baserad på sedvanor som bestått över tid. Att gå längs med samma sträcka kan skapa en användarrätt till mark. En historisk och kontinuerlig användning av leder

och stråk som en grund för en fortsatt rätt till användning är något som Olwig (2019) pekar på i citatet ovan.

Det finns flera exempel på hävdvunnen rätt genom historien och i många olika länder. I England pågick under flera decennier en privatisering av mark som ledde till att historiska stråk och stigar skars av. Efter omfattande protester och politisk påverkan återfick allmänheten rätten att använda dessa vandringsleder och stigar, just på grund av en historisk användning. Än idag finns därför en rätt (right-of-way) att ta sig fram längs samma stråk. Allmänheten har rätt att vandra längs dessa leder, men däremot inte att slå sig ner, övernatta eller plocka bär och kvistar (Solnit, 2000). Den svenska allemansrätten ger allmänheten en större bredd av möjligheter, då den ger oss rätt att även stanna till, övernatta och plocka med oss något av det som naturen erbjuder. Men även om allemansrätten i princip ger oss stora rättigheter att vandra i skog och mark, finns en utmaning i kommunerna Staffanstorp, Malmö och Lund då det dessvärre finns väldigt begränsat med allemansrättslig mark runt tätorterna.

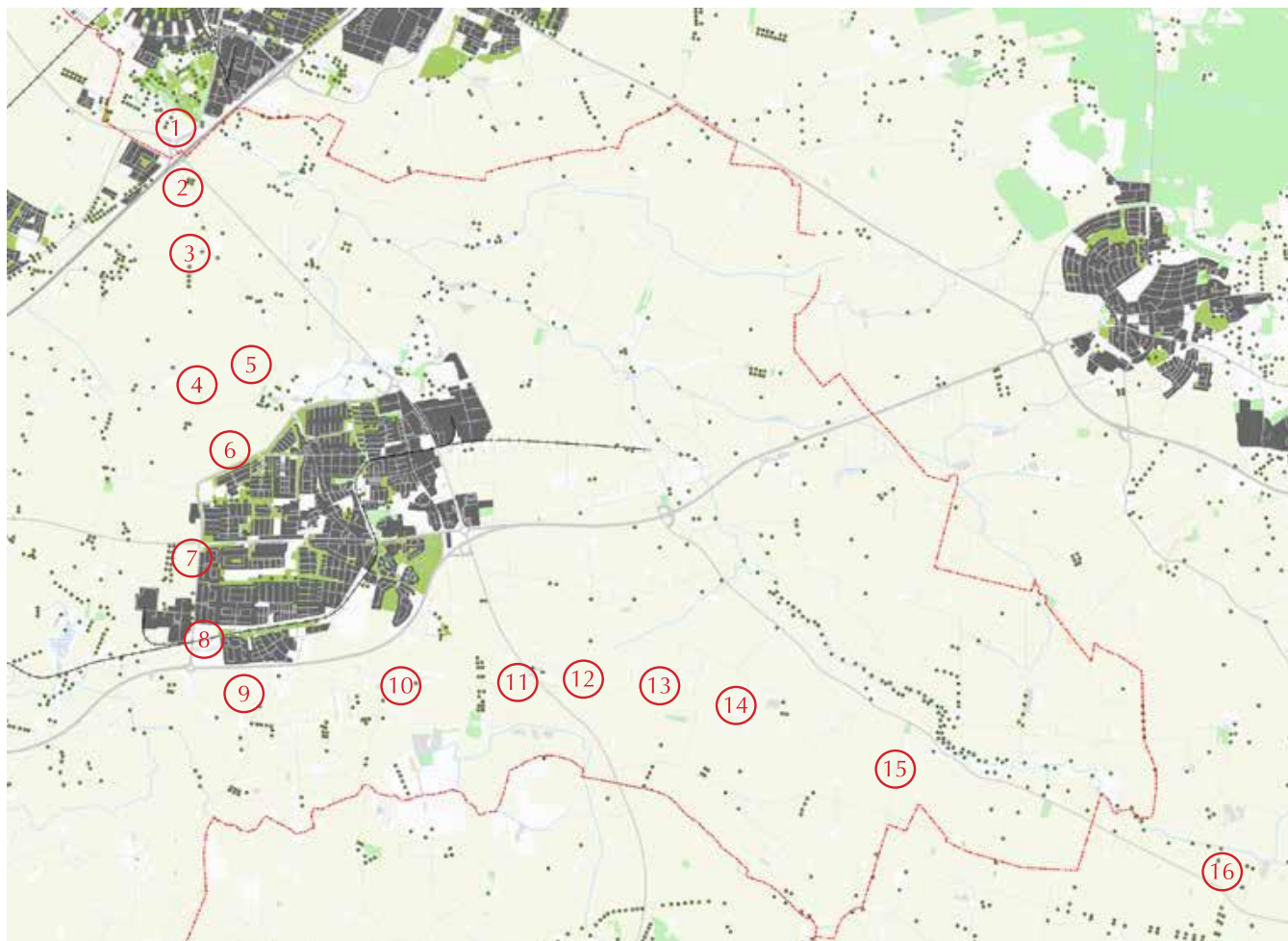
Det finns förvisso rättigheter att gå och vandra genom våra tätorter och längs med bilvägar och cykelleder inom och mellan tätorterna. Allmän platsmark i kommunens ägo, tillträde till allmän väg och tillträde till vissa mossar och beträdor ger i viss mån möjlighet att vistas, vandra och utforska närmiljön. Men icke desto mindre är det ett fragmenterat rum, öar av allmänt tillgänglig mark. Här skulle i stället hävdas att gå längs med en led som Kungsbeden kunna utgöra grund för att även idag hävda rätten att erfara tätorter och landsbygd genom att vandra. En väg som funnits i närmare tusen år – skulle det kunna ge de nu levande människorna en hävdvunnen rätt att fortsätta använda samma färdväg?

Att erfara tillsammans

Allmänningar och stråk erbjuder en möjlighet att gå tillsammans. Det innebär inte nödvändigtvis att alla går samtidigt i en gemensam grupp vid samma tidpunkt, utan snarare att sådana sträckningar ger möjlighet för olika grupper att gå vid flera tillfällen och att allmänningar och stråk är till för allmänheten, för oss alla.

Vår bebyggelse- och landskapshistoria är bevarad i monument och på specifika platser, men i väsentligt mindre omfattning i utbredda former eller stråk som sträcker sig genom både stad och land. Även om vi inte längre lever i en värld där gåendet är vårt främsta sätt att förflytta oss tror jag att det finns en kroppsligt situerad, kulturhistorisk och pedagogisk anledning att vandra för att lära känna vår närmiljö och vår historia. Kanske är det dags att återerövra rätten att ta sig fram till fots, både i staden och på landsbygden – till fots på stigar och stråk, allmänningar och platser som är anpassade till en mänsklig skala, till kvalitéer och upplevelser av topografi, geografi och historia. Sammanhang där vi inte är hänvisade till asfalterade bilvägar utan kan ta oss fram längs med vandringsleder, beträdor, åkerkantzoner, våtmarker och stigar.

Kungsbeden kan tjäna som inspiration eller som exempel på vad en sådan nutida satsning skulle kunna innehålla. Kungsbeden tillhör historien och idag är vissa sträckor längs med beden tillgängliga medan andra delar är åker. Även landskapsbilden har förändrats. Flera av kyrkorna är ombyggda under 1800-talet, när församlingarna var stora och de medeltida kyrkorna blev för små. Idag är utsikten över odlingslandskapet stundtals milsvid. Även om det finns vissa belägg för att trakten redan under medeltiden var uppodlad och landskapet förhållandevis öppet (Ericsson, 2019), var det även mer trädbevuxet och det fanns större våtmarker än idag. Men trots dessa förändringar är det inte svårt att föreställa sig farleder som likt Kungsbeden letar sig fram över åker och äng. Det är värt att notera att storleken på Kungsbeden var, även med våra dagars mått mätt, imponerande. En motorväg är cirka tjugofem meter bred, vilket innebär att beden – på mellan femtio och trehundra meters bredd – var bred som två till sex motorvägar bredvid varandra. Farleder för människor, växter och djur på trehundra meters bredd kan framstå som utopisk. Men kanske. Kanske ändå skulle det gå att återskapa vissa delar, att lägga till stigar eller beträdor för att möjliggöra vandringar även i vår tid. Eller att inspireras till andra farleder längs med åar och vattendrag, via våtmarker och kulturminnesplatser, mellan tätorter och landsbygd, över höjder och ängsmarker.

Spår av Kungsbeden. Kartan visar var fotografierna på följande sidor är tagna. Sidan 63 visar punktern 1-4, sidan därefter visar punkterna 5-8 – och så vidare. Digital karta baserad på LMA (2021d).

Referenser

Carlie, A. & Ericsson, A. (2019). Kungsbetet – en gammal färdväg med lång historia. Trafikplats Lunds södra på väg E22. *Arkeologisk undersökning Rapport 2019:47*. Arkeologerna, Statens historiska museer.

Domosh, M. & Seager, J. (2001). *Putting Women in Place*. New York: The Guilford Press.

Ericsson, A. (2019). Kungsbetet: en medeltida fägata av stora mått. *Fornvännen, Vol. 114*, nr 4, s. 229-241.

Korosec-Serfaty, P. (1976). Protection of urban sites and appropriation of public squares. Appropriation of Space, *Proceedings of the Strasbourg Conference*, p 44-61.

Lefebvre, H. (1974 [2007]). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing.

Olwig, K. (2019). Performing the landscape versus doing landscape, in Olwig, K. *The Meanings of Landscape: Essays on Place, Space, Environment and Justice*. London: Routledge.

Solnit, R. (2000). *Wanderlust. A History of Walking*. New York: Penguin Books.

Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.

Kartor och digitala arkiv

Lantmäteriet (2021c). Nevishög. Skala 1:10 000. SWEREF 99 TMN:616560 E:388 656. [Kartografiskt material]. Tillgänglig: Lantmäteriets Kartutskrift. [Hämtad: 2021-11-15].

Lantmäteriet (2021d) Malmö 1:20 000, Lund 1:20 000, Staffanstorps 1: 20 000. Kartan har tagits fram genom Lantmäteriets kartutskrift. Tack till Christopher Klich, universitetsadjunkt vid institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, SLU/Alnarp.

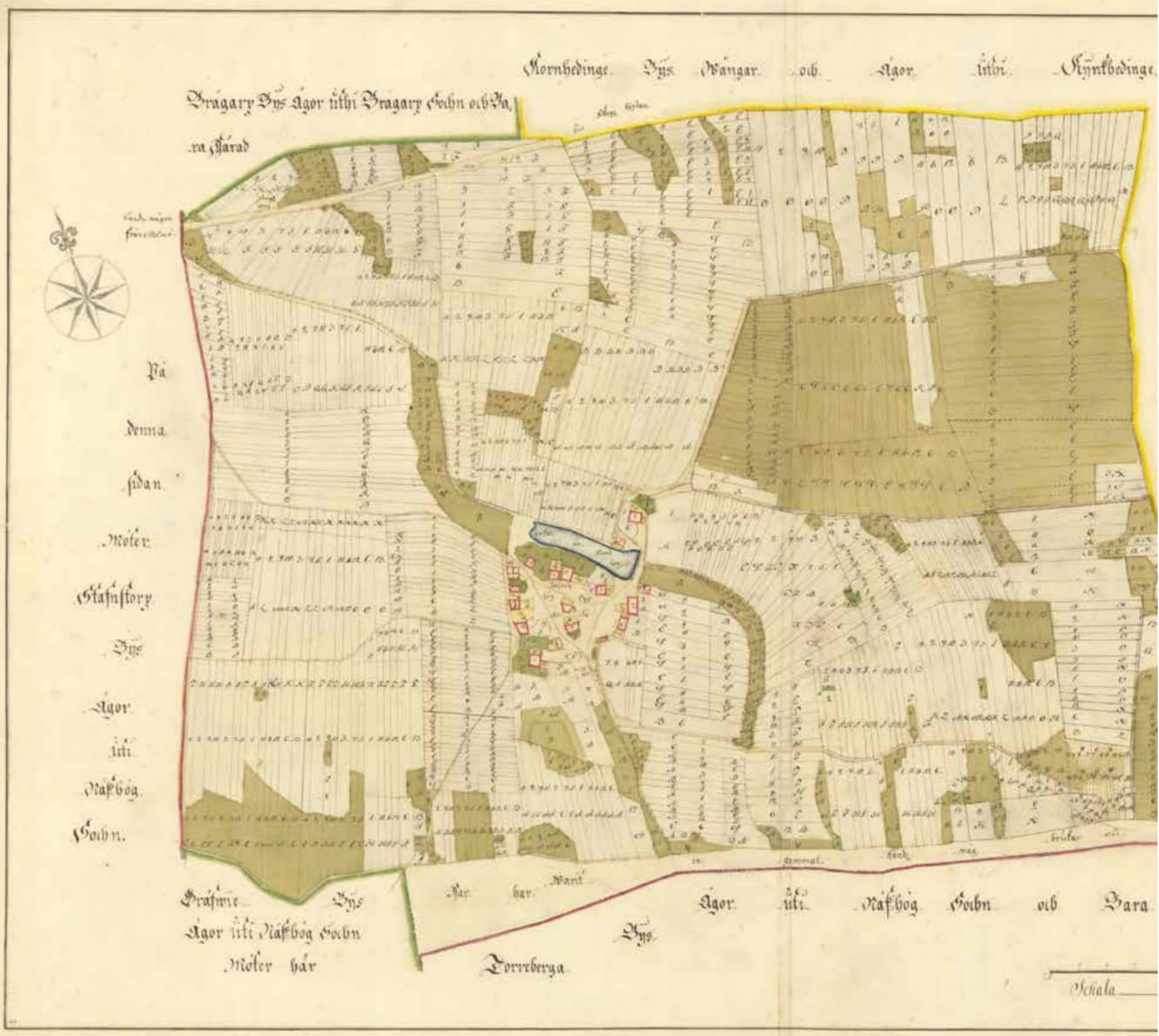
Kartkommentar och fotografi

Kungsbeden. Collage, tusch på papper 35x35 cm, 2021.

Kartan visar Kungsbedens sträckning mellan Lund och Genarp i sin medeltida kontext med höjdskillnader, våtmarker, åar och kyrkor synliga i landskapet. Kyrkorna är ritade i sin nutida utformning, vilket skiljer sig från hur de såg ut under medeltiden. Kyrkan i Lyngby i kartans nedre, högra hörn, kan ge en indikation om romanska kyrkorum, då den är ritad efter ett fotografi som visar kyrkan före ombyggnad. Kartan baseras på (Ericsson, 2019) samt (LMA, 2021c)

Spår av Kungsbeden. Digital karta, 2021.

Våren 2021 följde jag i spåren av den sträckning som rekonstruerats av Carlie och Ericsson (2019). En jämförelse mellan nutid (LMA, 2021d) och de historiska kartorna (Ericsson, 2019) visar några troliga fragment som finns kvar än idag. Främst är det grusvägar som följer Kungsbedens sträckning, men även en del av bredden finns kvar i fastighetsformen söder om Staffanstorp. I den västra delen har tomter med bostadsbebyggelse formats inom ramen för den tidigare betesmarken medan delar av Kungsbeden österut fortfarande bildar staketomgärdade ängar i landskapet. På andra sträckningar har odlingsarealerna tagit över och nya dragningar av vägnätet leder till att de historiska lagren försvinner och lederna är inte längre farbara. Fotografierna 1-16 från våren 2021 visar utblickar från Kungsbedens kvarvarande fragment. Kartan visar var fotografierna är tagna.

Kornhedinge Dyr Wangar oib Agor titir Skynthedinge

Drögary Dyr Agor titir Drögary Soibn oib Va

ra Jarad

Va
denma
sidan
Möter
Stafustory
Dyr
Agor
titir
Nafbog
Soibn

Drögary Dyr
Agor titir Nafbog Soibn
Möter har

Nar har Nant

Drögary

Agor titir Nafbog Soibn oib Dara

Schala

Pratpromenad om spår av våtmarker

Karin Grundström

Spår av våtmarker

Historiskt har våtmarker utgjort upp till hälften av marken i sydvästra Skåne. Skiftesreformerna under 1800-talet innebar en första, omfattande utdikning av våtmarker vilket ledde till att "vattensjukan" nästintill utrotades. I dagens jordbrukslandskap syns enbart rester av tidigare våtmarker. Kvar finns åar och diken som slingrar sig fram, mörkelgravar på höglänt mark, vattenfyllda kärr och mossar på låglänt mark.

Lund, Staffanstorps och Malmö är tätorter som är omslutna av jordbruksmark, i städernas utkant tar jordbruksmarken vid. Den allmänt tillgängliga naturen som faktiskt förekommer i anslutning till tätorterna utgörs idag i stor utsträckning av kvarvarande våtmark, av åar och mossar. Sege å rinner förbi Staffanstorp, Kolbörs mosse och genom norra Malmö mot havet. Höje å slingrar sig genom Esarpesravinen, förbi Vesums och Gullåkra mossar norr om Staffanstorp, genom södra Lund och ut i Öresund.

Våren 2021 gjorde forskargruppen en tur till mossar som är åtkomliga för allmänheten, i syfte att utforska den existerande, så kallade tätortsnära naturen. Vi tog oss från södra Lund till Vesum och Gullåkra mossar, körde vidare till Vallby och Alberta, promenerade vid Esarpesravinen och körde förbi Torreberga ängar till Kolbörs mosse.

Pratpromenaden

På kartan på sida 74 syns våtmarker, mossar och kärr som små blå prickar och streck i den gulmarkerade åkermarken. De flesta är små vattendrag invid enskilda gårdar, vissa är troligtvis rester av större våtmarker medan andra är anlagda småvatten. De mossar som är tillgängliga för allmänheten är

större mossar och åkanter som ligger i anslutning till tätorterna.

Gullåkra mosse

Gullåkra och Vesums mossar är lämningar av ett stort våtmarksområde. Gullåkra mosse tros ha varit en betydelsefull plats historiskt, då arkeologer funnit lämningar från boplatser, från en båt och en bronsålderslur och från djurben. Idag används mossen flitigt av boende i Staffanstorp; här finns fågelskådartorn, promenad- och joggingslingor. Öppet vatten skymtar fram mellan dungar av al, pilevallar, våtmark och slätterängar. Här ligger reningsverket och här byggs de nya kraftledningarna som transporterar el till regionen.

Vesums mosse

Vesum är den mosse som i störst utsträckning ger en känsla av orörd natur, trots att den är tillgänglig för allmänheten. Spänger leder förbi betesmark och åker och tar sig fram till mossens mitt med utblickar mot den plats där Wäsums by låg före skiftet. Väl inne på mossen finns ett lugn och det går nästan att förbise bullret från biltrafiken på väg 108.

Vallby mosse

Den enda mossen som är ett naturreservat är Vallby mosse. Mossen kantas av en vackert hamlad pilevall och här finns en förhållandevis stor, öppen vattenyta. Vallby har ett rikt fågelliv; i mossen bor en skrattmåskoloni bland änder, svanar och dopplingar. Bullernivån är hög då vägen mellan Dalby och Malmö löper längs mossens norra sida. Några hundra meter från mossen uppförs nya villor i neo-traditionell, skånsk stil.

Alberta mosse

Alberta är namnet på både en by och en mosse. Här är det landsbygd och lång väg till stora genomfartsleder. När vi

stannar till vid mossen simmar svanar på det öppna vattnet mellan sotarmurar och vass. En strikt geometrisk rektangel till grusväg inramar mossen. Det går att stanna till på grusvägen, men här finns inga promenadvägar förbi staketet som löper hela vägen runt den lilla mossen. Al- i namnet är kort för all- som i allmänning.

Esarp och Höje å

Höje å rinner förbi Esarps vackra, medeltida kyrka. Längs med Höjeåns dalgång, över fuktängar, förbi kyrkan och längs med ån löper en vandringsled. Den blöta marken gungar under fötterna när vi går. En uråldrig pil vaktar Esarpsravinen och här får vi en bild av det historiska skånska landskapet.

Torreberga ängar

På skånska rekognosceringskartan från 1810-talet finns Torreberga ängar karterade i form av en vidsträckt våtmark. Två hundra år senare leder landsvägen fortfarande förbi låglänt ängsmark, sumpskog och betesmark vid Torreberga.

Kolböra mosse och Sege å

Kolböra mosse är den mest vandringsvänliga av de mossar vi besökte. Här finns promenadstigar – så kallade "beträdor" – anlagda för allmänheten och det går att vandra längs med banvallen mellan Malmö och Staffanstorp. Pilgrimsvägen "Barmhärtighetens väg" leder från Görslövs kyrka, över åkermarken, längs med mossen och vidare förbi en bronsåldersgrav mot Stora Uppåkra och Lund. Kolböra mosse ligger i en sänka i anslutning till Sege å. Området kring Kolböra mosse, med ett rikt fågelliv, betesdjur, pilevallar och öppna landskap ger ett lantligt och rofylt intryck.

Reflektioner

Tydligt är att våtmarkerna blivit ålagda ett flertal motstridiga uppgifter under 2000-talet. Samtidigt som våtmarkerna är begränsade till sin storlek och sitt antal, förväntas de hållbara en mängd skiftande användningsområden.

Mossar och våtmarker är platser för teknisk infrastruktur. Reningsverk har byggts vid åar och mossar i Lund och Staffanstorp och genom Vesums och Gullåkra mossar uppförs nya, enorma kraftledningar för framtida elförsörjning. Samtidigt

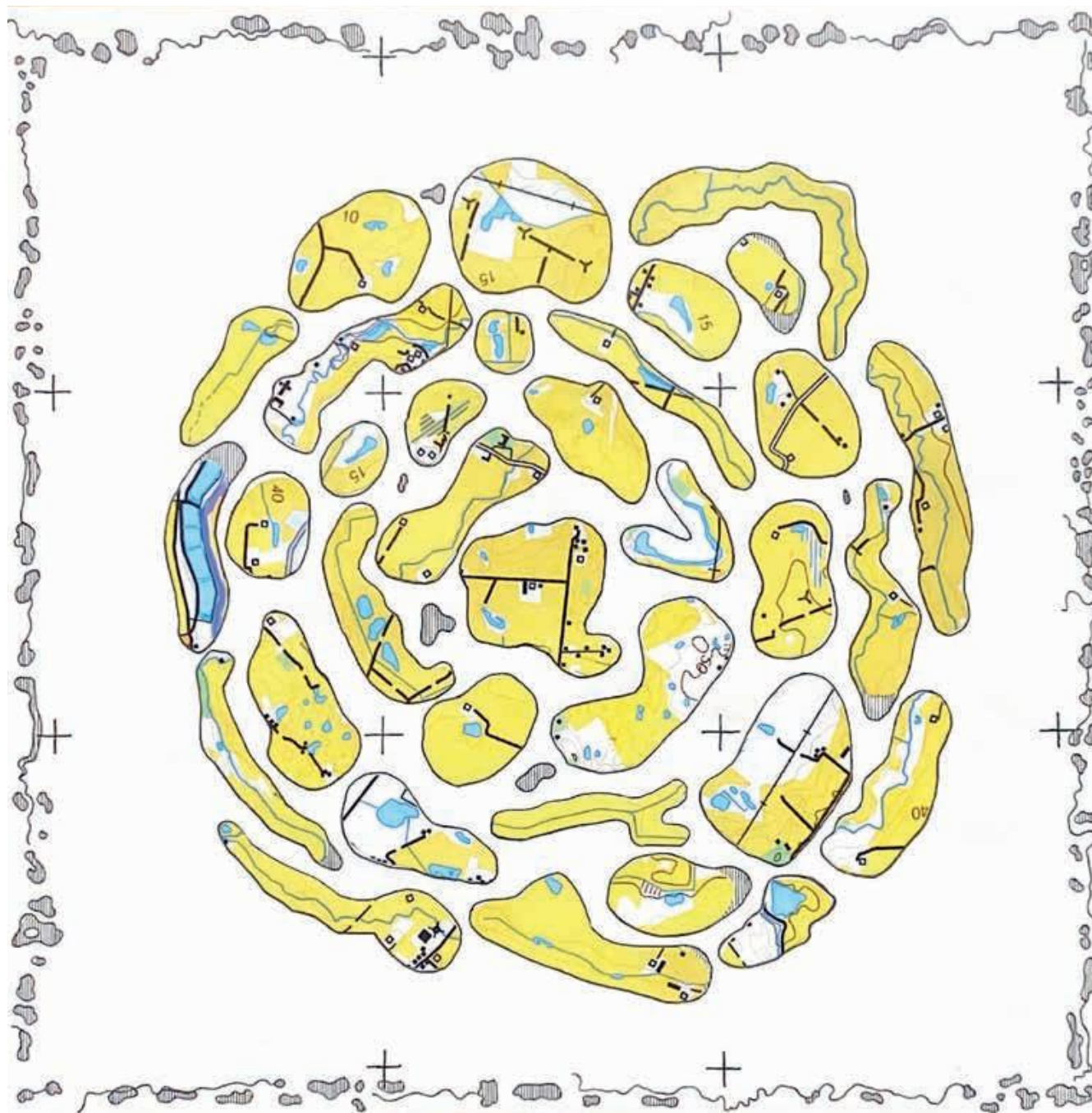
förväntas mossarna utgöra platser där biologisk mångfald värnas. Våtmarkerna är hem för fågelliv, rävar, rådjur, sorkar, salamandrar och skyddsvärda växter som orkidéer, veronikor, ranunkler och sippor.

Flera av de våtmarker och mossar vi besökte ligger i vad som idag är utkanten av tätorterna. Mossarna blir en slags buffertzon mellan bebyggelsen och jordbruksmarken, ofta belägna i närheten av industriområden. En konsekvens av detta är att de kan vara svåra att nå med kollektivtrafik, cykel och gång. Samtidigt står mossar och åar många gånger i fokus för planering och anläggning av rekreationsområden för boende i de tre tätorterna. I mossar och längs åar anläggs promenadstråk och här finns naturupplevelser på nära håll.

Den begränsade tillgången till allemansrättslig mark i form av skogar och strövområden verkar leda till att mossarna även får representera den värdefulla "vilda eller orörda" naturen. Insatser för att bevara och återställa våtmarker pågår i regionen och flera mossar och våtmarker är skyddade från påverkan och slitage som kan uppkomma när de används för rekreation. Samtidigt planeras och uppförs ny bebyggelse i närheten av mossar som är del av naturskyddsområde.

Våtmarker, mossar och åar är verkligt viktiga miljöer eftersom de i stor utsträckning utgör de tätortsnära naturområden som finns tillgängliga för de boende i regionen, utöver städernas planerade parker och gröningar. Trots detta förefaller det som att de är i centrum för ständiga konflikter mellan olika värden och behov; mossar och våtmarker värnas samtidigt som de exploateras. Detta är förstås en stor utmaning i en högt urbaniserad fullåkersbygd. Men trots utmaningen innebär ett ökande antal boende i regionen ett behov av naturområden för rekreation och skönhetsupplevelser, för varseblivning av naturvärden och för att uppmärksamma betydelsen av att värna biologisk mångfald. Kanske går det att tänka sig allmänningsstråk, längre sträckor för förflyttningar till fots i landskapet, där bevarandevärden är inkluderade.

Våtmarker. Kartan syftar till att visa våtmarkernas fragmentering i 2020-talets landskap. Kartan visar några våtmarker, mossar, kärr och småvatten som finns i landskapet mellan Lund, Staffanstorps och Malmö. Kartan baseras på urklipp ur Lantmäteriet (2021c).

Fotografi: Cecilia Wendt & Karin Grundström
Naturskyddsföreningen Skåne har länkar till information om mossar och våtmarker i regionen. [Hämtad: 2021-12-29]
<https://skane.naturskyddsforeningen.se/hittaut/sydvastra-skane/>